

Makedonya Sorunu Hakkında Bir Risale: Makedonya Mes'elesi ve Balkan Harb-i Ahiri

A Risale on The Question of Macedonia: The Macedonia Question and End of The Balkan War

*Nimet Ayşe Bakırcılar**

Özet

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları, Osmanlı Devleti için yeni bir dönemi açmakla birlikte "Makedonya Sorunu"nu da ortaya çıkardı. 20. yüzyılda sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, Balkan devletleri ile birlikte Avrupalı büyük güçlerin de çıkarlarının keşişeceği bir şekle dönüşen Makedonya Sorunu, pek çok tarihçi tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmada ise, son dönem Osmanlı aydınlarından Ahmed Selahaddin'in Makedonya Sorunu'na bakışı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Makedonya Sorunu, Ahmed Selahaddin, Mürzsteg Kararları, Doğu Sorunu, Berlin Antlaşması, Balkan Yarımadası.

Abstract

After the treaties of San Stefano and Berlin, 1877-1878 Ottoman-Russian War was signed, opening a new era for the Ottoman Empire, the "Macedonian Question" also revealed. In XXth century, not only of the Ottoman Empire, the Balkan states of the European great powers with interests in the issue of Macedonia into a shape intersect, is considered by many historians. In our study, we tried to emphasis that from the point of view of the Ahmed Selahaddin an Ottoman intellectual, how the problem was evaluated.

Key words: *Macedonian Question, Ahmed Selahaddin, Mürzsteg Decisions, Eastern Question, Berlin Treaty, the Balkan Peninsula.*

Doğu Sorunu, 19. yüzyılda gittikçe zayıflayan Osmanlı Devleti'ne bağlı, ancak otorite boşluğunun hissedildiği bölgelerdeki Avrupalı büyük güçlerin hâkimiyeti ele geçirme mücadelesi olarak açıklanabilir. Bu mücadele, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında, Makedonya coğrafyasında da kendisini hissettirmiş ve ortaya "Makedonya Sorunu" çıkmıştır.

* Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - Antalya

Makedonya Sorunu'nu, Rum Patrikhanesi'nden ayrı, bağımsız bir Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması ve bir süre sonra Bulgar ayaklanmaları ile Panslavist faaliyetler neticesinde patlak veren ve 93 Harbi olarak bilinen büyük Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonuçları ile başlatmak pek yanlış olmayacaktır¹. 19. yüzyılda büyük devletler mümkün olduğu kadar statükoyu korumaya çalışmışlardır. Ancak 1878 Berlin Antlaşması'nda Doğu Sorunu'nun çözümü olarak Osmanlı Devleti'nin bölünmesinin gerekliliği vurgulanıyordu.

19. ve 20. yüzyıllarda hem Avrupalı hem de Balkanlı etnografların yaptıkları etnik haritalar² çatışan milliyetçiliklerin yarattığı sorunların diplomatik yünden kolay kolay aşılamayacağını göstergeleri olmuştur. Zira her etnik harita, birbirinden farklı tezleri desteklemektedir. Bu haritaların ortak noktası, hiç kuşkusuz Makedonya'nın nasıl bir etnik karmaşaya sahne olduğudur. Bulgar, Sırp ve Yunan iddialarına bir de Avrupalı güçlerin bölgedeki siyasî çıkarları eklenince durum, içinden çıkılması güç bir hal alır. Buna rağmen tarafların ilk hedefi ortaktır: Makedonya'daki Osmanlı varlığına son vermek.

Kruşova'da meydana gelen İlinden isyanının bastırılmasını müteakip, Rusya ve Avusturya-Macaristan, bölgedeki diplomatik müdâhalelerini arttırmışlardır. Amaçları bir yandan bölgedeki Hıristiyan halkların yaşam kalitesini yükseltmek, diğer yandan Makedonya'daki statükoyu korumaktır³. Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında Eylül 1903'te Mürzsteg'de başlayan görüşmeler, İngiltere'nin memorandumunun da dikkate alınması ile sonuçlandı. Mürzsteg kararları, bir tarafta Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın çıkarlarının, öbür tarafta İngiltere, Fransa ve İtalya'nın çıkarları arasındaki uyuşma anlamına gelmekteydi⁴.

Döneme tanıklık eden Osmanlı aydınlarından biri olan Ahmed Selahaddin Bey, birçok eserinin yanında, Makedonya Sorunu'nu konu edinen bir risâle kaleme almıştır. Eserini tanıtmadan önce hayat hikayesine kısaca değinmek gerekir. Selahaddin Bey, Mülkiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra uzun bir süre Reji İdaresi'nde görev almıştır. Sonrasında Ziraat Bankası'na geçmiş, 1911 yılında Duyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nde müsevvid olarak çalışmıştır. Bu süre zarfında Sosyal Bilimler ve özellikle Devletler Hukuku konusunda incelemeler yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Darülmüallimîn-i Âliye'de görev almıştır. Damat Ferid Paşa başkanlığında toplanan Saltanat Şûrası'na üniversite adına katılanlardan biri olan Selahaddin Bey, İstanbul milletvekili olarak mecliste yer almıştır⁵. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı millî hareket sürecinde Selahaddin Bey'in İstanbul basınında yer alan "istiklalcilik" fikirleri kamuoyunda önemli bir etki yaratmıştır. O Türkiye'nin sorunlarının manda ve himaye ile çözülemeyeceğine inanıyordu. Kısa süren mebusluğunun ardından tekrar öğretim hayatına dönen Ahmed Selahaddin Bey, henüz en verimli döneminde iken 1921 yılında vefat etmiştir. Geride kalan eşi ve oğluna Türkiye Büyük

¹ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, c. IX, İstanbul 1989, s. 78.

² Ayrıntı için bkz. Ilija Petrševski, *Macedonia on Old Maps*, Skopje 1992.

³ Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999*, çev. M. Harmanlı, İstanbul 2001, s. 185.

⁴ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, çev. İ. Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 216.

⁵ Seha L. Meray, *Lozan'ın Bir Öncüsü Prof. Ahmet Selâhattin Bey (1878-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 1976, s. 4-5.

Millet Meclisi tarafından “vatana hizmet tertibinden” maaş bağlanılarak büyük bir istiklalcinin aziz hatırasına olan hürmet yeniden teyit edilmiştir⁶.

Çalışmamıza esas olan risâlesinde Selahaddin Bey, Makedonya Sorunu’nu Doğu Sorunu’nun bir uzantısı olarak görmektedir. Sorunun başlangıcından itibaren Müritzsteg kararları, Avrupa devletlerinin amaç ve faaliyetleri, Osmanlı yöneticilerinin tutumu hakkında değerlendirmeler yapmıştır.

Ahmed Selahaddin Bey’in, konu hakkında araştırma yaparken oldukça objektif davrandığı anlaşılıyor. “Zannederim ki henüz içinde bulunduğumuz bu vukûatın sahih ve sâlim bir tarihini yazmak zamanı daha gelmemiştir” cümlesiyle bazı konular hakkında bilgi yetersizliğinden dolayı sağlıklı değerlendirme yapılamayacağına dikkat çekerken, “Makedonya Mes’elesine ve Balkan harekât-ı harbiyesine ve bunların evveliyât ve netâyicine sathî bir nazar” ifadesiyle de konunun derinlikten uzak, yüzeysel biçimde değerlendirildiğini belirtmiştir. Nitekim eserini de risâle olarak nitelemiştir.

Eserin kapağındaki bilgiler ve künyesine gelince, risâlenin *Makedonya Mes’eleşi ve Balkan Harb-i Ahîri* olan başlığının altında, Bismarck’ın 30 Eylül 1862 yılında söylemiş olduğu “Mesâil-i azîme-i hâzıra, -parlamento nutklarıyla ve ekseriyetlerin kararıyla değil-demirle, kanla hall olunacaktır” ifadesi kaydedilmiştir. Risâle Kanaat Matbaası tarafından 1331 yılında basılmış olup dağıtımını da “Kanaat Kütüphanesi Sahibi İlyas” üstlenmiştir.

Risalesinin Mukaddime kısmında Ernest Lavisse’in *Vue générale de l’histoire politique de l’Europe* adlı eserinden yararlanan Ahmed Selahaddin Bey, Balkan Yarımadası’nın etnik coğrafyasının nasıl şekillendiğinden bahsetmektedir. Bizans İmparatorluğu döneminde yaşanan göçlerin Balkan Yarımadası’nı nasıl bir etnik karmaşaya sürüklendiğini de belirten yazar, Makedonya sorunun kökenlerinin bu dönemden itibaren ele alınması durumunda devamının getirilemeyeceğini belirterek, bu sorunun asıl başlangıcını II. Abdülhamid dönemine ve özellikle 1903 yılına dayandırır. Risalesini kaleme alırken, Rene de Pinon tarafından verilip *Questions actuelles de Politique étrangere en Europe* adlı eserde bulunan konferansı ile Adolf d’Avril ve Brunsvik’in Berlin Muâhedesi hakkındaki kitapları, Osmanlı hükümetinin resmî tebligatları, yabancı gazeteler, *Mémorial diplomatique*, *Questions diplomatiques* gibi risaleler ve *La vie politique dans les deux mondes*’den yararlandığını ifade eder.

İlk bölümde Makedonya Sorunu’nda Avrupalı devletlerin tutumunu kavramak için Şark Meselesi’nin hiç olmazsa Berlin Kongresi’nden itibaren etraflıca incelemesi gereğini vurgulayan yazar, risalenin ikinci bölümünde Makedonya’nın kısa bir coğrafi tanımını verir ve Makedonyalıların kimler olduğu sorusuna verilecek her türlü cevabın sonu gelmez tartışmalara vesile olduğunu ifade eder. Makedonyalıların, Bulgarlara ve Sırlara benzer özellikleri sıraladıktan sonra milliyet meselelerinde önemli olan noktanın, ortak bir tarih ya da dil farklılığından ziyade kavimlerin kendi istek ve iradeleri ile belirlenmesi olduğunu altını çizer. Yazara göre Makedonya Sorunu, bir milliyet meselesi olmaktan öte sosyal bir meseledir. Ahalinin amacı ise sefaletten ve keyfi idareden kurtulmaktır.

⁶ Salih Tunç, “Mütareke Dönemi Aydınlarından Müderris Ahmet Selahaddin Bey’in İstiklâlcî Fikirleri”, *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl 26, Şubat 2001, Sayı 50, s. 133.

Risalenin üçüncü bölümü Makedonya'da uygulanan ıslahatlardır. Öncelikle Osmanlı yönetimi tarafından bölgeye gönderilen müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi Paşa'dan ayrıntılı olarak bahseden Ahmed Selahaddin Bey, Viyana Programı ile Mürzsteg kararlarına geniş bir yer vermiştir.

Yazar, risalenin dördüncü bölümünde yapılan ıslahatlar ve sonuçlarını tartışmış, beşinci bölümde ise Makedonya'nın geleceğinin Avrupalı devletlerin izledikleri genel politikalarının şekillendireceğini belirterek Almanya, İngiltere, Rusya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde takip ettikleri politikalarını ele almıştır.

Ahmed Selahaddin Bey, risalesini Alber Vandal'ın Balkan Yarımadası'nda yaşayan toplulukların birbirleri ile çarpışmak için din, dil, tarih, edebiyat ve eğitim gibi her şeyi silah olarak kullandıklarını belirttiği ve Makedonya Sorunu karşısında Fransız siyasetinden bahsettiği nutku ile sonlandırmıştır.

Makedonya Sorunu'nun yaşandığı yıllarda yazılan risâlenin tanıtılarak transkripsiyonunun hazırlanması isteğimiz, araştırmacıların gözünden kaçan böyle kıymetli bir eserin, konuya ilişkin çalışmalarda pek fazla kullanılmamış olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca döneme tanıklık etmiş bir Osmanlı aydınının konu hakkındaki düşüncelerinin bilinmesinin yararlı olacağı kanaatini taşımaktayız. Transkripsiyon yapılırken, risâlede yer alan dipnotlar metin arasında parantez içine alınmış ve italik karakter kullanılmıştır. Öte yandan risâlenin orijinalinde parantez içerisinde verilen ifadeler de, anlamada kolaylık sağlaması açısından günümüz mantığına uygun olarak tırnak işareti içerisine alınmıştır. Metin altlarındaki dipnotlar ise, tarafımızdan eklenen açıklamalardır. Eserde zengin biçimde başlık kullanılmıştır. 63 sayfadan oluşan risâlenin sayfa numaraları metin içerisinde gösterilmiştir. Okunamayan kısımlar risâlede yer aldığı şekli ile verilmiştir.

Makedonya Mes'elesi ve Balkan Harb-i Ahiri

Mukaddime

Balkan Harb-i ahîri'nin ta menşe'lerinden zamanımıza kadar esaslı ve mükemmel bir tarih-i siyâsiyyesini yazabilmek için ne iktidara, ne vesaite mâlikdim. Bu risâlem, öyle bir dâiyenin mahsulü değildir. Evvelce tarafımdan neşr edilmiş ve bilahare neşr edilecek bir iki emsâli gibi bu küçük kitap da bir icmâl-i vak'adan, herkesin gördüğü, bildiği ve fakat bir tertib dâhilinde telfik ve mütalaa etmediği hadisât ile münasebât-ı siyâsiyye-i beyn-el-düvelin halen mektûm tutulmasına lüzum görülmeyen safhâtından, diplomasi muhâberâtından ibarettir. O sebeple şu eserin, "Makedonya Mes'elesine ve Balkan harekât-ı harbiyesine ve bunların evveliyât ve netâyicine sathî bir nazar" gibi telakkî edilmesini rica ederim.

Zannedirim ki henüz içinde bulunduğumuz bu vukûatın sahih ve sâlim bir tarihini yazmak zamanı daha gelmemiştir. Mesela birçok mesâil var ki onlar hakkında ma'lûmât-ı vazîha tedâriki müşkildir.

Bugün ne Balkan hükümetlerinin ittifâk mukavele-nâmeleri ve ne Londra sulh ve süferâ konferanslarının protokolleri, ne düvel-i muazzama süferâsının muhûriblere telkînât ve ihtarât-ı şifâhiyyesi, ne kabl'el-mütâreke Başkumandan vekîlinin hükümet-i merkeziyyeye tbligâtı, ne de hükümetin vaziyet-i askeriyye ve mâliyye ve siyâsiyye hakkında meclis-i

millî-i kebîreye vâki [s. 4] olan beyanâtı - resmen ilân olunmamak hasebiyle- sarîh ve kat'î sûrette malûm olmaz. Bu kadar meçhullü bir muâdeleyi halletmek kolay değildir. Bununla beraber ileride bu meçhullerin malûm olması kâbildir. O zamana kadar mesâil-i mebhûse-i siyâsiyenin bütün anâsır-ı ilmiyesini cem' etmeğe çalışarak daha asûde bir zamanda etraflı tetkikât üzerine vesâik-i hakâyika müstenid daha mufassalca bir eserde vücuda getirmek arzu ederim.

Şimdilik miqyasımız daha küçüktür. Makedonya mes'elesinin menşe'lerini –bazı mütebahhîrîn ve mütehakkîkîn-i garbın yaptığı gibi- kurûn-ı ûlâ edvârından alarak ve âsâr-ı gûzâşte arasında bu akvâmın safahât-ı hayatiyelerini tedkik ederek zamanımıza gelmek bana, hem külfeti çok, hem fâide-i amelîyesi az bir iştir gibi geliyor.

Mösyö Ernest Lavisse, *Vue générale de l'histoire politique de l'Europe* ünvanlı eserinde, miladın 476 senesinde yani bundan 1432 sene evvel, İtalya'da asâkir-i ecire reisi Odoacre'in garbî Roma'da ayrıca bir imparatora lüzum görmeyerek alâmet-i imparatoriyyeyi, “dünyaya bir imparator kâfidir” mülâhazası ile Kostantiniyye'de İmparator Zenon'a gönderdiğini ve bunu müteakip Şarkî ve Garbî Roma İmparatorluklarının yerine yalnız Şarkî İmparatorluk kalarak Kostantiniyye'nin ba'de-zîn tarihi sevk ve idareye ve eski Roma dairesinin Orbis Romanus hududlarına [s. 5] kadar infaz-ı hükm ve kudrete başladığını ve bir aralık Jüstinyen İtalya'yı, Afrika'yı, İspanya'nın bir kısmını, Bahr-ı Sefid'in adalarını ve sevâhil-i garbiyesini yed-i teshîrine geçirdiğini ve fakat bu şevket ve sûtût-ı sâbıkanın iadesi çok sürmediğini Lombardların altıncı asırda İtalya'yı istîla ettiklerini ve Arapların Asya'da, Afrika'da İspanya'daki fütûhatlarıyla vesâ bir nisf-ı daire-i resm ve eski Orbis Romanus'un cenubunu ihâta ettiklerini” beyandan sonra diyor ki:

“İmparatorluk şarka maksur kalarak bir devlet-i şarkîyye mâhiyet-i müteayyinesini almağa başladı. Barbarların muhâceretleri, Balkanlar şibh-i cezîresinin etnografyasını teşvîş etti. İslavlar, şimalde ve şimal-i garbiyyede yayıldılar, o vakit Sırbistan ve Hırvatistan teşekkül etti. İstirya ve Dalmaçya İslavlarla doldu. İslavlar, hulûl-i tedrici sûretiyle Makedonya'ya ve Yunanistan'a da girdiler. Sonradan İslavlara temessül eden bir Turan kavmi yani Bulgarlar Tuna'yı geçerek Hémus'un, Balkanların hayli ötesinde intişâr ettiler. Bu vecihle mes'ele-i âtiyye-i şarkîyyenin anâsırı toplandı. O vakitten beri, cihangir imparatorluğun iadesi için hiçbir ümit kalmadı. Artık Bizans İmparatorluğu'na pek vazî' bir iş kalmıştı: yaşamağa çalışmak! Bundan sonra o kadar müddet yaşayabilmesi bir harikadır.” (Sahife 20)

[s. 6] Makedonya Mes'elesine buradan başlarsak, ağleb-i ihtimal kolaylıkla arkasını getiremeyiz. Bizce asıl başlangıç, mes'elenin Devlet-i Osmaniyye için bir mahiyet-i vehîme iktisâb eylediği zamanlardır ki o da hakan-ı sâbık, Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni devrine ve bilhassa 1903 senesinden sonrasına tesâdüf eylemektedir.

Başkalarının mütâlaâtını benimsemiş olmaktan tehaşî ettiğim için muahezelerimi de söyleyeceğim: Elde tedkikât-ı umûmiyyeye müstenid bu vadide hayli âsâr-ı ciddiyye varsa da cümlesini bertaraf ettim. Makedonya mes'elesinin İnkılâb-ı Osmaniyye'den evvelki safahâtını, 1907 senesinde Paris Ulûm-ı Siyâsiyye Mektebi'nde umûr-ı şarkîyye mütehassıslarından Mösyö de Pinon tarafından verilip *Questions actuelles de Politique étrangère en Europe* ünvanlı kitapta münderic ve mes'eleyi muhtasar ve müfîd sûrette cami' bulunan konferanstan tercüme ettim. Berlin Muâhedenâmesi'nden bahse ta'alluk eden maddeler için Adolf d'Avril ve Brunsvik'in Berlin Muâhedeşi hakkındaki eserlerine müracaat eyledim. İlan-ı harbden sonraki mevâdd için de hükümetimizin tebligât-ı resmîyeleri, ecnebî gazete ve risâleleri

Mémorial diplomatique, *Questions diplomatiques* gibi resâil-i mutebereden iktibasâtta bulundum. *La vie politique dans les deux mondes*'den de istifâde ettim. Tefsirât ve tenkidât-ı zatiyyeden mümkün mertebe tevakkî eyledim vekayi'in [s. 7] lisan-ı hükümetle tefsiri demek olan tebligât ile onu veya aksini te'yid eden faaliyetin karşılaştırılması, çok defa mütâlaât-ı şahsiyye yürütmek külfetinden muharriri vâreste kılmıştır.

Şayet tarz-ı tertib ve tahririm, bazı i'timânları gösterir ise, kari'lerimin beni bir fırka gayretkeşi addetmemelerini istirhama lüzum görüyorum. Olsa olsa içtihadımda hata vardır. Esbâk, sâbık ve lâhik hükümetlerin hiç birine nisbet-i mahsusam, kimsenin lütfuna mazhâriyetim veya tevcihine rağbetim olmadığından bî- taraf müstakil'ül-efkârım. Bu sebeple herhangi bir zümre için pek nabz-gîr olamazsam kusurumun istiklâl ve muhâleset-i vicdanıma bağışlanacağını ve vukuât-ı hâzıranın bütün Osmanlılara ilka' ettiği fikir ve elîmden benim dimağımın da nasibedâr olduğunun nazar-ı nasfete alınacağını ümid ederim.

Ahmed Selahaddin

Osmanlı İnkılâbına kadar Makedonya Mes'elesi

Makedonya Mes'elesi -Şark Mes'elesinin Şekl-i Ahîri- Avrupa Siyaset-i Umûmiyesindeki Ehemmiyeti

Mösyö Alber Vandal⁷, *Onbeşinci Lui Devrinde Şarkta Bir Fransız Sefareti* unvanı altında Marki de Vilnov'un⁸ İstanbul'daki memuriyeti hakkında neşrettiği eserin ilk sayfasında Marki Darjanson'un⁹ hatıratından bir fıkra naklediyor: Bu zat demiş ki:

“Ağleb-i ihtimal, Avrupa'da vukua gelecek ilk büyük inkılâb, Türkiye'nin fetih ve istilâ'sı olacaktır. Bu imparatorluk, sû-i idaresinden, daha iyi bir hale gelmesine imkân olmamasından; daha fena olacağına kanaat edilmesinden dolayı pek ziyade düçâr-ı zaaf olmaktadır. Devlet-i Osmâniyye'de her taraf, bir girdabâd-şuruş içindedir. Her gün kanaddan bir tüy kopuyor.”

Arjanson'dan beri diğer birçok zevât, aynı sûretle tefe'ül ettiler! Bunlardan ikisini zikr edebiliriz:

Kırım muharebesinden biraz evvel, 9 Kânûnısânî 1853'te Grandüşes Elen'in bir müsâmeresinde, Çar I. Nikola, İngiltere sefiri Sir George Hamilton Seymour'u bir köşeye çekerek O'na diyordu ki:

“Kollarımızın arasında hasta bir adam, pek vahim bir sûrette hasta [s. 9] bir adam var. Bu günlerden birinde, bilhassa tedâbir-i lâzıme ittihâz edilmezden evvel elimizden kaçırırsak-bu, büyük bir felaket olacaktır.” Çar, bu muhtazarın mes'ele-i mirasında Rusya ile İngiltere uzlaşırca ötekilerinin hükmü olmayacağını da bildirmiş ve İngiltere'ye Mısır ve Girit'i arz eylemiş idi.

⁷ Albert Counte Vandal bir Fransız tarihçisidir. Bahse konu kitap, *Une Ambassade Française En Orient Sous Louis XV Le Mission du Marquis de Villeneuve 1728-1741* adıyla Paris'te 1887'de neşredilmiştir.

⁸ Marquis de Villeneuve.

⁹ Marquis d'Argenson.

1895 senesi Ağustosunda da Lord Salisbury, Anadolu vilayât-i şarkiyesi iğtişââtı vesilesiyle îrâd ettiği bir nutukta: “Tarihin adaleti, Türkiye İmparatorluğu’nun zevâlini ihzârda geçirmeyecektir” yolunda ibrâz-ı ferâsetten sonra, “Zannetmeyiniz ki ben bir operatör vazifesi îfâ etmek niyetindeyim. Bununla beraber tehlike mevcuttur ve devam edecektir. Bir merkez-i fesâd vardır ki hastalık ve inhilâl, oradan Avrupa cemiyetinin aksâm-ı sâlimesine sirayet eyleyecektir...” diyor ve ne çalışmak ve ne de tedârikli bulunmak için zamanın geçmiş olmadığını ilave eyliyordu.

Fakat bütün bu zevât-ı kerâmet-i semâtın dedikleri çıkmadı. Ve maamafih her buhrânda “kanattan bir tüy koptu”. Ol sûretle ki bu teşbihde devam etmek istenilirse şu tabirlerle îrâd-ı sual edilebilecek: “bugün, sıra hangi tüyün koparılmasına geldi?”

Mes’ele-i şarkiyyenin buhrân-ı hâzır, “Makedonya Mes’alesi” nâmı altında yâdediliyor. Bu buhrân, Avrupa’nın hayli zamandan beri çekmekte olduğu maraz-ı müzminin şekil veya mahal-i hâzırır. Fakat cerihanın bilhassa Makedonya’da araz-ı şedîde göstermesi, [s. 10] marazın umûmî olmasına ve bütün memâlik-i Osmâniyye’ye kesb-i şümûl etmesine ve netâyicini bütün Avrupa’da hissettirmesine mani olmuyor. Buhrân-ı millîyi yalnız başına ve alâikinden bi’t-tecrîd mütalaa ve tetkik etmek manasız bir şey olur. Ona evvela, siyaset-i şarkiyyenin tekâmül-i umûmiyyesinde bir yer vermek ve ba’de bunun Avrupa siyasetindeki mevzuunu tayin etmek icab eder.

Filhakika bu, kavî bir iş değildir. Zira siyaset-i umûmiyyede mes’ele-i şarkiyyenin ehemmiyyetini arttıran şerâit-i tabiiyye ve müstemirre, aynı zamanda bu mes’elenin ifrat derecede müşevveş ve muğlâk bir şekilde kalmasını da mûcib olmaktadır. Mes’ele-i şarkiyyenin Avrupa siyasetinde mühim bir mevkiî vardır: Bir asırdan beri Avrupa’yı idare eden tertibât-ı siyâsiyyeden, büyük manzûme-i ittifâkiyelerden hiçbiri yoktur ki ânda Şark Mes’alesi, başlıca bir amel gibi dâhil olmasın! Balkan şibh-i cezîresinde takip olunacak siyasette mü’telif bulunmak veya hiç olmazsa bu hususta bir sûret-i tesviye-i muvakkate modus vivendi bulmak, kavî ve müstemir her türlü ittifâkın daima bir şart-ı muktezi ve zarûrisi olmuştur. Denilebilir ki 1871 senesini takip eden ve üç imparator i’tilâfı, ittifâk-ı müselles, ittifâk-ı müsennâ tesmiye edilen imtizacat-ı siyâsiyyenin menşe’lerini, terakki ve tedennîsini, ancak şekl-i şarkîsi ve Balkan vukuâtı ile münâsebâtı nokta-i nazarından tetkik ve mütalaa etmek münasıptir. Eğer bugün âfâkta diğer ittifâkat-ı siyâsiyyenin tersimi mahsus [s. 11] olursa, hiç şüphe edilmemelidir ki Şark Mes’alesi buna yabancı kalmayacaktır.

1

1. Şark Mes’alesine Bir Nazar-ı Umûmî - Siyaset-i Müdâhale ve Siyaset-i Tamâmiyyet - Siyaset-i Islahât - Ondokuzuncu Asırda Şark Mes’alesinin Başlıca Buhrânları - İngiltere ve Rusya’nın Rekabeti - Ayastefanos ve Berlin - Makedonya Umûrunda Avrupa’nın Mes’ûliyyeti - İngiltere Siyasetinin Tahvîli - 1885 Ve 1895 Buhrânları - Almanya’nın İzdiyâd -ı Nüfûzu

Teferruata girişmezden evvel, Memalik-i Osmâniyye’deki Avrupa siyaseti üzerine icrâ-yı te’sirât eden ve ânı ve gerek kendi kendini nakz ve gerek yarım tedbirlerle iktifâ etmeye mecbur eyleyen mübâyenet-i ibtidaiyenin layıkıyla anlaşılması için bazı tabirâtı izah etmek icab ediyor: Devlet-i Osmâniyye hakkında iki halet-i mütebâyine-i fikriye vardır ki biri müdâhale politikasına, diğeri tamâmiyyet politikasına muvassaldır.

Birincisi yani siyaset-i müdâhale, manevî, mezhebî, felsefî insanî bir gaye-i fikriyyeden mülhemdir. Bu fikri evvelce (قرواذاذلىرى) açmış idi. Bundan İseviler'de, gayri İsevilere karşı az çok mühim, zarurî ve tarihî bir his turabet-i baki kalmıştır. Bu gâye-i kadime-i İseviyet bekâyâsına, Fransa İnkılâb-ı kebîrinden bir unsur-ı hadid inzimam etmiştir ki o da asr-ı ahîr tarafında [s. 12] şarkta ekseriya haritaları karma karışık etmeye, en hûd-gâmâne menâfi'e hâdim olmağa bir vesile olan hukuk-ı milliyet, hukuk-ı insaniyettir.

Siyaset-i müdâhaleden maksat, kendi arzularına rağmen Türklere tâbi olan ahâlî-i Hıristiyanıyye'nin istishâl-i azâdiyesidir.

Tamâmiyyet-i mülkiye politikasının tarifi ise daha müşkildir. Çünkü hiçbir nazariyenin mahsûlü değildir. Mes'ele, Devlet-i Osmâniyye'nin Avrupa muvazenesine elzem olmasından dolayı iltizâm-ı bekâsıdır. Bu siyaseti tatbik eden milletler, gerek ticaretleri ve gerek san'âtları ve gerek nüfûz-ı manevî ve siyasileri için pek hukukî ve maddî menafî' istishâl eylemişlerdir. Tamâmiyyet politikası, - mademki hayat malla muktezi muvazenetini idame etmek ve onların azimet ve saadetine bi'l-vasıta saadet ve terakkiyât-ı insaniyete hizmet eylemek maksadını takib ediyor- o halde bir timsâl-i hayâliden, eyyid-i elden mahrum da değildir.

Faaliyette müdâhale politikası ve tamâmiyyet politikasının i'tilâfî ıslahât siyaseti ile mümkün olmaktadır. Bu ıslahât politikası da, siyaset-i maceracûyane-i müdâhale ile siyaset-i hasise-i menafî' arasında bir uzaklaşma diye tarif olunabilir.

Vâkıa Balkan şibh-i cezîresinde ıslahât keyfiyetinin ekseriya hayalden, zevâhir-i muğfeleden ibaret olduğu muhakkak ise de, yine geriye doğru tarihin tarz-ı cereyânına bakılırsa görülür ki: Bu vadide [s. 13] netâyic-i mühimme istishâl edilmiştir. Bazı milletler istishâl-i âzâde-gî etmiş, diğerlerinin mukadderâtı nisbeten kesb-i salâh eylemiş ve aynı mahiyette bir tekâmüllük, kendilerini âzâde-gîye îsal eylemesi melhuz bulunmuştur.

Tarihe bakılınca, mevki-i fiile çıkması mümkün yegâne tedbir, ancak ıslahât siyaseti değil midir? Ve bu siyaset, tahayyül olunan ve fakat etrafıca muayyen olmayan bir adalet ile suver-i tesviye-i fiiliyyenin hakâik-i ruzmerresi arasında kâbil olan yegâne i'tilâfî arz etmiyor mu? sualleri vârid-i hatır oluyor.

Şimdi, on dokuzuncu asrın evâsıtından beri Şark Meselesi'nin başlıca buhrânlarını pek mücmel sûrette ve yalnız hutût-ı mühimmesi itibarıyla tasvir edelim:

Filhakika Şark Meselesi'nin sûret-i tekâmülü -hiç olmazsa Berlin Kongresi'nden beri-lâyıkıyla mütalaa edilmezse Makedonya mes'alesi karşısında Avrupa devletlerinin tavr-ı müttehâzını anlamak mümkün olmaz.

İngiltere, on dokuzuncu asırda tamâmiyyet-i Devlet-i Osmâniyye'nin müdafaa-yı gayûru olmuştur. Bu, onun siyasetinin bir akîde-i esasiyyesi idi. Devletimiz[e] göre, bilhassa 1833'te Rusya'ya ve 1840'da Mehmet Ali Paşa'ya ve Loui Philiph'e karşı bu esasa temessük etmiş, 1854-1855'de Sivastopol önünde Fransızların muaveneti sayesinde tamâmiyyet kaidesinin nusret ve muzafferiyetini te'min eylemiştir.

[s. 14] İngiltere'nin Rusya aleyhinde husumeti daha sıhhat-i ahkâm ile de tecelli etti ki Fransa'nın bunu kabul eylemesi menfaatine mugayir düşmüştür. Karadeniz'den Rus kuvve-i bahriyesinin ihracı... gibi.

Şarkta irtikab edilen hataiyât, pahaliya mal olur. Fransızlar 1855'te ettikleri hatanın cerimesini 1871'de muzaffer Prusya ile baş başa kaldıkları zaman çektiler. Onlar hâkim-i kanun-ı kuvvete gerden-dâde olurken, Rusya Paris Muâhedesi'ni yırtmakla meşgul idi.

Ahâlî-i Hıristiyanıyye'ye gelince, İngiltere, bununla meşgul olmuyordu. Yahud oluyorsa bile onların müteceddid, liberal ve hatta parlamenter bir Türkiye içinde en ziyade süratle ve mümkün mertebe tamamen bel' edilmesini temennî etmek için meşgul oluyordu. Bunu, İngiltere devleti, hükümet-i Osmâniyye tebaa-yı gayrimüslimesinin -Balkanlara müdâhale hususunda Rusya'ya vesile ile Devlet-i Osmâniyye'ye zaaf veren müz'ic-i mütalebât ve müdeyatını ortadan kaldırmak için en iyi bir çare addediliyordu.

Hâlbuki 1866'dan sonra Alman umûrundan hariç tutulmuş olan Avusturya ve Macaristan, bu devirde bilakis, Şark cihetine nasb-ı nazar ediyor ve Kont dö (Bust Beust)'un re'yiyle Balkanlar ahâlisinin tekâmül-i muhtariyetine ve bir rabita-yı tabiiyyet De Lien Vassaite ile mahdud bir self-government te'sisine müsaide görünüyordu.

[s. 15] Vaktâ ki 1874'den 1880'e kadar imtidâd eden buhrân zuhur etti, bunda Rusya, müdâhale siyasetini temsil ve Hıristiyan ahâlinin istihlâsı politikasını takip etti. İngiltere ise bütün kuvvet ve kudretiyle onna muhalefet ediyor. 19 Haziran 1878'de İngiltere'nin Dersaadet Sefiri Sir Layard şu satırları yazıyordu:

“Türlere ve dinlerine bir muhabbet-i mücerrede için değil, belki kendi emniyelerimiz ve kendi emniyetimiz için bizim Türkiye tarafını iltizâm etmeliğimizi mücib olan siyaset, ona hiçbir münasebeti olmayan şühûr-ı ahîre vakayanın zir ü zeber edebileceği bir siyaset değildi. Bizim politikamız, Türkiye'nin, şarkta Rus makâsıd-ı harishanesine bir sed olduğu ve din-i Muhammediyye'nin re's-i mutâ'ı olan padişahın, milyonlarca Müslüman tebaya mâlik olan İngiltere'ye -elzem değilse bile- müfîd olacağı itikadı üzerine müesses ve müsteniddir.”

Sırf menfaata müstenid bir siyaseti bundan daha vuzuhla tarif mümkün değildir. Derby kabinesinin bu İngiliz siyasetine, Andrassy notası ve Berlin Memorandumu nâmı altında maruf vesâik-i siyâsiyyede (bu vesâik-i siyâsiyyenin sûretleri, vech-i izharları ve netâyici, külliyât-ı hukuk ve siyasiyyâtın birinci kitabını teşkil eden *Berlin Kongresi'nin Diplomasi Tarihine Bir Nazar* unvanlı risâlemde mûndericidir) mûnderic bulunan ve ıslahâtı şiddetle tavsiye eden üç imparator politikası karşı gelir.

[s. 16] Bu veçhile 1878 buhrânı devresinde devletler, pek sarîh sûrette ahz-ı mevzi' etmiş bulunuyorlardı: Lord Derby, “Devlet-i Osmâniyye'nin istiklal ve tamâmiyet-i mülkiyesi” matlub olduğunu söylüyor. Gorçakof da “Evet! Fakat insaniyetin ve Hıristiyan Avrupa hissiyatının ve istirahat-ı umûmiyyenin istilzâm ettiği teminatla meşrut ve mukayyed ve O'na vâbeste olarak!” cevabını veriyor.

“Mademki Devlet-i Aliyye, 1856 muâhedesiyle Hıristiyan tebasına karşı akdettiği taahhüdâtı ifâya gayr-i muktedir, Avrupa bu taahhüdâtın icrâsını temin için lazım olduğu müddetçe onun yerine kâim olmak hak ve vazifesini hâizdir.” İşte bu noktada işler değişiyor. Daha harbden evvel, Rusya ve Avusturya imparatorları 8 Temmuz 1876 tarihinde (Reichstadt)'da mülâkat etmiş ve bu mülâkattan- muharebe vukuu takdirinde Bosna ve Hersek'in işgali mukabilinde Avusturya ve Macaristan'ın bî-taraflığını temin eden 15 Kânûnusânî 1877 i'tilâfi çıkmış idi.

Gorçakof'tan nâ-hoşnud olan Bismark, İngiltere'ye takarrüb ve Lord Baconsfield ile birlikte Berlin Kongresi'ni i'dad eyledi ve bu kongreyi Ayastefanos Muâhedesî'nin netâyici izale ve gerek Bulgaristan ve gerek Asya-yı Osmanî cihetlerinde Rusların semere-i muzafferiyetini ibtal eden muâhede ile neticelendirdi.

Berlin Kongresi'nden sonra siyaset-i şarkıyyede birçok [s. 17] vukûat-ı cedîde zuhur etti.

Evvelen – Balkan şibh-i cezâresinde müteaddid devletler, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan tekemmül ve terakki ederek ileride büyüyecek bir ehemmiyet iktisab eylediler: Bu, âti için bir unsur-ı ameldir.

Sâniyen – Avrupa, bütün Rumeli kıtasındaki Hıristiyanların hemân kâffesini idare-i Osmâniyye'den ayıran Ayastefanos Muâhedesî'ni yırtarak Makedonya ahâlisini tekrar zîr-i tabiiyyet-i Devlet-i Aliyye'ye koydu. Fakat Berlin Muâhedesî'nin 23. maddesi ile onlara, hayat ve tekâmülleri için muktezi ıslahâtı temin eyleyeceğini vaad etti.

İşte bu sûretle -bu hiç hatırdan çıkarılmamak lazım gelen bir noktadır- Makedonya mes'alesinin bidayetinde, Avrupa kendi üzerine bir mesuliyet almış oldu.

Salisen – Almanya'nın siyaset-i şarkıyyeye girmesi, Berlin Kongresi'nden başlar. Biraz evvel -umûr-ı şarkıyyenin "Pomaranyalı bir neferin köy izamına" deymeyeceğini anladı ve Avusturya'yı merkezî Avrupa'dan uzaklaştıran ve ona Sadova'yı unutturan bu veciheyeye doğru sevkettirmekle Almanya için fâide gördü. Ondan başka istikbâlin, Balkan şibh-i cezâresinde kendi memleketi için iktisadî ve siyasî bir nokta-i nazardan arz edebileceği fevâidi de sezdi. Bu veçhile, Kavur ve İtalya Paris Kongresi'nin [s. 18] müstefidleri olduğu gibi Bismark ve Almanya dahi Berlin Kongresi'nin müteneffileri olmuştur.

Fakat semere-i muzafferiyâtından mahrum edilen Rusya, bundan dolayı, halefgîri bulunan İngiltere'den ziyade bir gün evvelki müttefiki bulunan Almanya'ya kin bağladı. İttifâk-ı müsellesin esnasında olduğu gibi Fransız-Rus ittifâkının da menşe'inde Berlin Kongresi ve Şark umûru vardır.

İngiltere'ye gelince devlet-i mezkûre yanlış bir hesap yapmış idi. O, Balkanlar ahalisinin Adalar Denizi'ne doğru Rusya'nın piş-dârları olacağını zannetmişti. Hâlbuki Berlin Kongresi'nden birkaç ay sonra bu milletler, Rus savleti ile Bahr-i Sefid arasında en kavî bir mana haline geliyordu. Rusya'nın müttefiki olarak Berlin Kongresi'ne dâhil olan Romanya, kongreden Almanya'nın dostu olarak çıkıyordu. Ayastefanos Muâhedesî ile teşkil edilen ve Berlin Muâhedesî'yle üç parçaya ayrılan Bulgaristan dahi, vasatî ve garbî Avrupa devletlerinin tarafına dönüyordu. Rusya'nın generalleri, askerleri Bulgaristan'da adeta bir memleket meftûhada imiş gibi hareket ettiler ve Bulgarların hiss-i milliyesini cerîha-dâr eylediler. O sûretle ki teşekkülünden birkaç sene sonra Bulgaristan pek ziyade Rus aleyhdarı antirusse olmuş idi. 1882'de Çar ile yeni prens Alexandr tamamiyle bozuşmuşlar idi.

[s. 19] Bu veçhile Rusya, gayesine erişmek üzere olduğunun akibindeki kadar o gayeden uzak bulunmamış idi.

İngiltere'ye gelince- Rusya'yı Süveyş Kanalı'ndan uzaklaştırmak için birçok maharet-i siyâsiyye sarf ettiyse de bu hareketi ile Almanya'yı vehleten oraya takrîb etmiş oldu. Evvelce teferrüs edemediği bu neticeyi görür görmez, siyasetini ta'dil etti. Mukaddema tamâmiyyet-i

Devlet-i Osmâniyye'nin müdâfaa-yı sebatkârı iken bundan sonra milletlerin muhafızı kesildi ve tahakküm ve takviyesi için o zamana kadar her sûretle gayret ettiği Türk uzuvvîyet-i siyasiyesinin ihlâlîne çalışmaya başladı.

Bu inhirâf-ı cedid, 1885 buhrânında meşhûd oluyor. Rumeli ihtilâli, Rumeli-i Şarkî'nin Bulgaristan'a ilhâkı için bir cereyan husûle getirdiği zaman, Rusya buna muhalefet ederken İngiltere, Türklere prensin hüküm ve nüfûz-ı padişahın tabiiyeti altında Bulgaristan'ın iki kısmının ittihâdını tasdik etmelerini tavsiye eyliyordu. Bu işte en garib olan cihet, 1878'de kullanılan tâbîrât ve desâtîrin aynen bu defa da ve fakat aynı ağızlarda olmayarak tekrar edilmesi idi. Bu sefer, hukuk-ı padişahiye riayet olunması lüzumundan bahseden Rusya olmuş ve "ahâlînin mukadderâtını ıslah, temennîyâtını istimzâc, şikayâtını tetkik" ve cevabından dem vuran Lord Salisbury olmuş idi. Bütün bu siyasette menâfi'den başka bir şey gözetilmediği bununla da anlaşılır.

[s. 20] Aynı siyaset, 1894-1895 Asya-yı Osmanî ve Girit iğtişâsâtı buhrânında da inkişaf etmiştir. Bunda Lord Salisbury'nin, ketb-i mukaddeseden istişhâdat ve müzeyyen bir lisanla, kötülerin cezasını Devlet-i Osmâniyye'nin izmihlâlîni tefe'ül ettiği görülür. Garibdir ki onun nutukları, 1853'de I. Nikola'nın, Sir George Hamilton Seymour ile sebk eden mukâleme-i meşhûresini hemen harfiyen tekrar etmekte idi.

Fransız ve Rus ittifâkına karşı İngiltere, Şark mes'elesinde bir buhrân husûle getirmeğe çalıştı. Bu, öteden beri ahvâl-i mümâsilede tevessül edilen bir manevra idi. İki müttefikin siyaseti bunun önünü almaya, yangını mahalline hasr etmeğe muvafık oldu. Nihayet, Fransa'nın saye-i ihtimâmında, Paris'te Çar ile Bulgar Prensi tecdîd-i i'tilâf eyledi.

Almanya, bu buhrânda Türk muhibliği politikasına germî verdi ve padişahı Fransa ile Rusya'nın vesâyâsına mutâvaatdan men' ve mukâvemet ibrâz edilmesini iltizâm eyledi. Fransa ve Rus politikası, bir siyaset-i ıslahât ile muadil-i tamâmiyyet politikası idi. Alman politikası ise, hukuk-ı Saltanat-ı Osmâniyye'ye ilişilmemesi ve hemen hemen padişahın lâyuhtîliği mesleğini tuttu.

Almanya, tavırgîr-i mü'telifânesinin semeresini iktifat etti ve İngiltere tarafından tevliid edilen buhrândan fevâid istishâl eden Almanya oldu. 1897'den sonra İstanbul'da Alman nüfûzu, [s. 21] her zamandan ziyade rüchan kazandı. Ba'de-zîn Padişah ve İmparator, teşrin-i menâfi' eylediler. İmparator, ticarî menfaatler, san'atı için siparişler, imtiyazlar ve tamâmiyyet-i Devlet-i Osmâniyye siyasetine merbut bütün bir silsile-i fevâid temin etti. Sultan ise bu kuvve-i istinadgâh sayesinde, hükümetini, her zamankinden daha Müslüman ve daha Türk bir hale getirdi.

2

Makedonya Mes'elesi – Makedonya Nedir? – Mes'elenin Müşevveşeti – Muhakkak Olan Cihetler - Yunan Siyaseti - Makedonya İslavları - Milliyet, İrâdât-ı Akvâmdadır - Makedonya'da Mes'ele-i İctimâiyye - Mahalli Çareler: İhtilal ve Çeteler - Avrupa'nın Hukuk ve Vezâifi: Berlin Muâhdesinin 23. Maddesi

İşte Makedonya buhrânının açılacağı sırada, O'nda müdâhaleedâr bulunacak muhtelif devletlerin almış oldukları vezâitler bâlâda izzah olundu. Şimdi de bu buhrânın kendisini nakl-i

kelam eyleyelim ve evvelen onu haddi zatında mütalaa edelim, bunu ancak gayet mücmel sûretle yapabiliriz.

Makedonya nedir? Makedonyalılar kimlerdir?

Bu basit sualler bile en şiddetli münakaşa ihtilâflar tevellüdüne kâfidir. Ve bu iki noktadan ne birincisi ne de ikincisi hakkında ittifâk yoktur.

İdareten, Makedonya, Selanik, Manastır ve Kosova vilayât-i selâsesinden ibarettir ki merkezi Üsküp'tür. Fakat umûmiyyetle kabul olunuyor ki: Makedonya, bu üç vilayet hududlarına kadar varmıyor ve bu üç vilayet saha-yı mecmu'sundan, bir taraftan müteaddid Arnavutluk sancaklarını ve diğer taraftan Şar dağı'nın şimalinde eski Sırbîye'ye aid olan Kosova Vilayeti aksâmını tarh ve ihrac etmek icab ediyor. Ondan başka cenubda bilhassa Rumlarla meskûn Visteriça¹⁰ vadisinin Makedonya aksâmından olmadığı söyleniyor. Bu mes'ele-i coğrafya hakkında iyi kötü bir i'tilâfa vasıl olmak kâbildir, fakat mes'ele-i etnografya hakkında anlaşmak mümkün olmuyor.

Makedonyalılar kimlerdir? Ve evvel emirde Makedonyalılar var mıdır? Yoksa yalnız Makedonya'da sâkin ahâl-i Hıristiyanîye mi vardır? Bu noktada şiddetli ihtilâfât karşısında bulunuyoruz ki bunun tafsilâtına girişmek bizim için imkânsızdır.

Makedonya'ya dair neşr edilen bilcümle nazariyât-ı arkiyye hakkında, Belgrad darülfünunu muallimlerinden (Cvijic) tarafından bir Fransız risâlesinde mühim ve birçok noktalardan muhakkak bir mütalaa-yı tenkidiyye yazılmıştır. Onun istintâcât-ı tenkidiyyesinden bazıları kabul edilebilir. Fakat netâyic-i maddiyyesine gelince bunu kabul etmezden evvel bu zâtın -gösterdiği bîtaraflığa rağmen- Sırp ve vatanını sever olduğunu hatırlamak muvâfıktır.

Yalnız -Makedonya'da her şey muhtelifün-fih olduğu için müttefik-i aliye [s. 23] dinlemezse de ekseriyetle kabul edilmiş sayılan bazı nükâtı kaydedelim.

Evvelen – Mes'elenin fart-ı müşevveşeti ve bütün Rum, Sırp, Bulgar, Ulah, Türk ve Arnavut ırklarının pek karmakarışık bulunması.

Saniyen – Makedonya'da lâ-akal 400.000 belki de 600.000 nüfusa bâliğ olan mikdar-ı küllî Türk'ün mevcudiyeti.

Bu nokta, Balkan milletlerinin tadrîcen tefriki müddetince mevzu-ı bahis olan mesâil ile Makedonya mes'alesi arasında fark husûle getiren evsâftan birisidir.

Salisen – Makedonya'nın şarkında kâin-i cibâlde Arnavutların, yani diğer bir kısım ahâl-i İslamiyye'nin mevcudiyeti -ki bu cihet, Makedonya mese'lesinin, milliyetlerin teşrih ve taksimine müstenid herhangi bir sûretle tesviyesine engel olmaktadır.

Rabien – Şar Dağı'nın şimalinde eski Sırbîye'de Hıristiyan ahalinin Sırp, ve Müslüman ahalinin Arnavut olduğu. Bu müttefik-i aliyye gibidir.

¹⁰ Yunan dilinde Haliâkmön; Slav dilinde Bistritsa olarak adlandırılan nehir ve vadi. İnce Karasu adı ile de bilinir.

Hâmisen – Halkidikya Şibh-i cezîresi ve Vistriça ve vadisinin, kısm-ı a‘zamı itibarıyla Rumlarla meskûn olması- Rumlar sahil kasabalarında da çoktur.

Sâdisen – Makedonya Hıristiyanlarının kısm-ı küllîsinin İslav olması.

[s. 24] Vâkıa Rumlar, bu son fikri kabul etmez ve delâil-i tarihiyye îrâdına kalkışır. Bu delâilin bir kıymeti varsa herhalde bu kıymet, ahalinin şimdiki arzularına karşı hâiz-i rûchan ve tefevvuk olamaz. Bir memleketin istikbali mevzu-ı bahs olduğu vakit, kabul edilmesi münasib olan yegâne nokta-i nazar, budur. Eğer Rum siyaseti, ahâlîyi Rum kalmaya veya Rum olmaya icbâr etmeyi deneyecek yerde “fikir” cihetine istinad ve Makedonya’da Hellenizm’in nüfûz-ı fikrî ve mezhebiyyesini neşr ile iktifâ etseydi, daha müsâid netâyic istishâl edebilecekti. Bu mütalaa, bilhassa Ulah mes’elesinde tatbîk olunur.

Şimdi Makedonya’nın bu İslavları, Bulgar veya Sırp mıdır? Bunların, ne tamamen Bulgar ve ne tamamen Sırp olmadığı cevabını vermeye mecbur olacağım. Mes’elenin halli, gayr-i mümkün değilse bile pek ziyade müşkildir. Çünkü bir Sırp, bir Bulgar, her biri kendi lisanını söylediği halde yekdiğerini anlarlar. Hâlbuki muhtelif vilayetlerden iki Fransız köylüsü bile daima birbirini anlamaz. Ulviyetle, Sırp ve Bulgar, Makedonya köylüsünü anlarlar ve pek tabiidir ki Sırbistan’a daha yakın olan havali-i şimâliyede ahâlî Sırpçaya biraz daha ziyade takarrüb eden bir lisan tekellüm ettiği halde Bulgaristan’a kârib bulunan mıntıkalarda Bulgarcaya yakın bir lisan kullanıldığı görülür. Maamafih bîtaraf olmak için şunu da zikretmekliğimiz icab eder ki: Ulema-yı elsinenin, seyyahînin kısm-ı azamı, [s. 25] Makedonyalıların lisanı Sırpçadan ziyade Bulgarcaya ve kendileri de Sırpdan ziyade Bulgara yakın olduğunu beyanda müttefikirler. Bu âlimler, Makedonyalıların Bulgaristan Bulgarlarından daha çevik, daha mahir, daha meyyal-i muaşeret olduklarını da zikrederler: Bu keyfiyet, Rum ırkı ile ihtilatın bir neticesi olmak gerektir. Fakat bunlar öyle ince farklardır ki bu vadide mübâhasâta girişmek zahmetine değmez. Zirâ mes’ele, vahîdir.

Milliyet ne fûruk-ı elsine ile ve ne hatrât-ı tarihiyye ile teşhis etmez, o, akvâmın meram ve irâdelerinde mütecellidir. Hal-i hazırda bu akvâm, kendilerinin âzâde-gîsini istishâl ve te’min edecek olanları, meserretle kabul edecek ve o gün serbestçe ifâde edecekleri irâdeleri her türlü mûlahazât-ı tarihiyye ve irkiyye ve lisaniyyeye fâik olmak lazım gelecektir. Asıl mühim olan yegâne hakikat budur.

Burada şu ciheti de nazar-ı dikkate arz edelim ki: Bu ahalinin mütâlebâtı ne irkî, ne tarihî ne de mezhebî değildir, bilhassa ve her şeyden evvel ictimâidir. Makedonya mes’ele, bir milliyet mes’ele olmaktan ziyade bir mes’ele-i ictimâiyedir. Makedonya ahâlî-i Hıristiyanıyyesinin vezâifini nâ-kâbil tahammül kılan şey, Türk beyleri tarafından istenildiği gibi angarya ve tekâlifâta tâbi esr-i arziyye serf haline tenzîl edilen köylülerin sefaletidir. Bu derece bedbaht ve fakir olan bu köylüler mübahesât-ı etnografyaya girişmek ve kendilerinin Sırp mı, [s. 26] Rum mu, Bulgar mı olduklarını düşünüb araştırmak için muktezi-i hürriyet-i efkâra mâlik değildir. Onlar, yalnız bir şey bilirler, o da bu halden kurtulmak, ba’de-zîn Türk kalmamak ve bir idare-i keyfiyye altında yaşamamak istedikleridir.

Münakaşât-ı irkiyye ve siyâsiyye, Bulgar ve Rum ve Sırp ve Ulah ırklarından her birinde tahsil görmüş, daha zeki bir zümre-i güzîdeye hâs kalmıştır. Kütle-i avâm, eski halinde kalmamak şartıyla Bulgar veya Sırp veya Karadağlı olmayı kabul edeceklerdir. Fakat sadece Makedonyalı olarak kalmağla elbet daha bahtiyar olurlardı. Devletlerin murâkabesi ve Devlet-i

Osmâniyye'nin tabiiyeti altında bir muhtariyet-i fiiliyye, onlara mükemmelen hoşnûdî bahş olacaktır.

Makedonya ahâlisinin bu hal ve vaziyetine ne gibi bir çare bulunabilir? Ahâlî-i mezkûre, böyle bir çare bulmağa bizzat kendileri çalıştılar. Hayli zamandan, tâ 1871'den beri Bulgar Eksarhlığı Makedonya'da mekteb ve kiliseleri teksîr etti. O'nu siyaseti, Babîâlî'den piskoposluklar te'min veya ihyasına, mektebler ihsadına müsaade istishâl etmekten ibaret kaldı. Bu siyaset, uzun vadeli idi ve intizara-i ahâlîyenin hali müsaid değildi.

O vakit Makedonya'da ihtilâl çıkarmak üzere evvelemirde Bulgaristan'da birçok komiteler teşekkül ettiği görüldü. Bu komitelerin tarihine girişmek uzun sürer. Ve pek lüzumlu da [s. 27] değildir. Yalnız şunu bilmekliğimiz icab eder ki bu komitelerde iki temayül mevcut idi: Biri nispeten mutedil olup bilhassa Mihailovski ve Zonçev taraflarından, diğeri ise muâmelâtında daha ihtilâlcî olup tahsisen Sarafov tarafından temsil edilmekte idi. Sarafov, Makedonya'da Dalçev tarafından te'sis edilen "Teşkilat-ı dâhiliyye Organisation interieure" komitesi ile i'tilâf etti ve terroriste usûle, yani ilkâ-yı dehşet tarîkine müracaat eyledi.

İlk ihtilâl, 1902'de zuhûr etti ve itidalperver komite tarafından sevk ve idare olundu. Birkaç saat içinde Rumeli-i Şarkî'den ikinci bir Bulgaristan vücuda getirmiş olan ihtilâl gibi umûmî ve ittifâklî bir hareket ümid ediliyordu. Hâlbuki ancak müteferrik, münferid bir ihtilâl vuku buldu ve yalnız ahali-i Hıristiyanıyye arasında değil, belki hal-i ihtilâlde bulunanlar beyninde bile i'tilâfsızlıklar baş gösterdi.

Ertesi sene Sarafov ile teşkilat-ı dâhiliyye tarafından sevk ve idare edilen ihtilâl, daha şiddetli ve tehlikeli oldu. Fakat -tekrar edelim ki- biz burada çetelerin ve komitelerin tarihçesini yapacak değiliz. 1902'den beri Makedonya, bidayeten Bulgar ve sonraları Rum ve Sırp çeteler tarafından mütemadiyen devredilen bir ateş ve kan memleketi oldu. Bütün bunlar Türklerin harekât-ı tenkiliyyesi de inzimâm edince artık bu bedbaht diyarın nasıl [s. 28] bir hal-i iğtişâş, ne derece kanlı bir emniyetsizlik içinde çalkalandığını tasavvur etmek kolaylaşır. Şiddet şiddeti, intikam intikamı davet ettiğinden îade-i sükûn gayr-i mümkün oldu. A'raz iştidâd etti. Yerlilerin tevessül ettiği çare, fenalıktan eşedd; deva, marazdan beter oldu. Artık ânların kendi başlarına maksadlarını istishâl edemeyecekleri sabit olmuş idi.

Avrupa'nın mes'ûliyet ve hareketi kalıverdi. Avrupa'nın Makedonya umûruna müdâhale hakkı, Berlin Muâhedenâmesi'nin 23. maddesinden inbi'as ediyordu. Bütün devletler tarafından kongre halinde mutantan sûrette kararlaştırılan bu metin, Avrupa-i Osmanî Hıristiyanları için bir hak, hükümet-i Osmâniyye için bir vecibe-i sarîha, Avrupa için de bir vazife ihdas ediyordu. Bu maddenin tamamen tatbîk, bütün mezheblerin müsavâtını, bir serbesti-i belediye-i tâm ve bir taklîl-i nüfûz-ı memurîn husûle getirecekti. Bu veçhile muâhedenin lafz ve manasına merbut kalmağla beraber pek mükemmel bir ıslahât için geniş bir yer kalıyor.

3

Islahât Tarihinin Safahât-ı Selâsesi - İlk Safha 1897 İ'tilâfından Beri Avusturya-Rus Nüfûz ve Te'siri - Müfettiş-i Umûmî Hüseyin Hilmi Paşa - Viyana Programı - İkinci Safha 1903 Mürzsteg Programı - İngiliz Nüfûzu - Ajan Siviller, Avrupalı Zâbitler - Mösyö Konstan'ın Miralay Verand'a Mektubu - Üçüncü Safha: İngiltere'nin İzdîyâd ve Nüfûzu - Murâkabe-i Mâliyye: Bunun İstishâli İçün Müzâkerât, Hareket-i Bahriye

Makedonya ıslahât tarihinde üç safha temeyyüz olunabilir ki bunların sinîn-i ahîre diplomasi tarihi nokta-i nazarından ehemmiyeti ve evsâf-ı fârikası vardır. Birinci safhada ıslahât, Avusturya ve Macaristan ile Rusya'nın 1897 tarihindeki i'tilâfları ve ânların "en ziyade doğrudan doğruya alakadar devletler saffetinin "Puisances les directement intéressées" tevcih edildiği hakları (!) mucibince bu iki devlet-i muazzama tarafından Devlet-i Osmâniyye'ye sadece tavsiye eylemiştir. En ziyade alâkadâr devlet tabiri, Avusturya Rusya hakkında mütedâvil olmuştur. Ânlara "düvel-i i'tilâf puissances del'entente" de deniliyordu. Bunlar, Makedonya'da bizzat icrâ-i te'sirât etmeyip ıslahât istishâl etmek üzere Bâbîâli üzerinde nüfûzlarını isti'mal eylemekle iktifâ ediyor ve fakat icrâ hususunda hiçbir te'minat almıyorlardı.

Ricâl-i siyâsiyye-i Osmâniyye, Avrupa'nın kendilerinden Tanzimat ve ıslahât isteyeceğini anladıkları vakit kendilerinden bir program tertip ve arz etmek sûretiyle Avrupa mütalebâtının önünü almağa çalışmağı âdet edinmişlerdir. 1902'de de bu usûle riâyetde kusur etmediler.

Padişah, geleceğini hissettiği darbeyi çelmek için i'tilâf devletlerinin vesayâsına ittiba' ve bir program tertibine [s. 30] ve ânın tatbikini temin etmek için Makedonya'nın üç vilayetine bir müfettiş-i umumî tayinine müsadaat etti. "Makedonya" demekle yanılmış oluyorum, Türkiye, "Makedonya" tabirini tanımaz. "Rumeli Vilayât-ı Selâsesi" demek lazımdır. Bu program, biraz zaman zaman sonra unutuldu ve daire-i hududu aşıldı. Fakat müfettiş-i umumî kaldı.

Bu zat, Makedonya'da hükümet-i Osmâniyye'nin en büyük memur ve timsâli olan Hüseyin Hilmi Paşa'dır ki evsâfı, izah olunmağa değer. Hilmi Paşa Cezayir-i Bahr-i Sefid'de doğmuş bir Osmanlı'dır. Bir Helen inceliğine bir eski Türk şiddet azmini mizac etmiştir. Kendisi, harikulade bir hafızaya ve dekaîk-i senc bir dirayet-i siyâsiyyeye mâlik, yorulmaz bir sa'iddir. Ahali ile Avrupa memurları arasında kendini temsil için tam Bâbîâli'nin muhtaç olduğu şahsiyet idi.

Filhakika müşârün-ileyh ile, iyi bir sahib-i tasavvurât, mükemmel bir ricâl-i icraattır. Sâ'y-i mütemâdisi her şeyi kendi ellerinden geçirmeğe, her işi bizzat görmeğe itinası, birçok memurînin azline vaz'-ı imza etmesi, mühim bir faaliyet-i ıslahkârane te'sirini gösteriyordu. Filhakika Hilmi Paşa, içinde bulunduğu vaziyet-i müşkilede, yapabilmesi mümkün olan her şeyi yaptı.

Merkez-i saltanat ile Avrupalı memurîn murâkabe arasında kalmış olan müşârünileyh için ne bir tarafı, ne de öbür tarafı [s. 31] tutmak mümkün değildi. Hilmi Paşa, maharetiyle bu işte muvaffak oldu ve kendinin bir ricâl-i siyâsî olduğu fikrini ilkâ etti.

Mamafih kendisinin tayini çok geç vâki' olmuş idi. Zira Selanik'e muvâsalat ettiği sırada Kont Lamsdorf da Balkan şibh-i cezîresine doğru yola düzölmüş idi. Hüseyin Hilmi Paşa, 8 Kânûnevvel'de Selanik'de bulunuyordu. Birkaç gün sonra Kont Lamsdorf Sofya ve Belgrad'da Bulgaristan ve Sırbistan'ı bir siyaset-i sükûnperverâne takibine mecbur edecek derecede şedid bir lisan kullanıyordu. Sonra Kont Lamsdorf, Viyana'ya doğru tevcih ediyor ve Kont Golohovski¹¹ ile birlikte Makedonya'da tatbik olunan ilk ıslahât programı olan "Viyana programı programme de Vienne"ni tertip eyliyordu. Bu program Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye

¹¹ Agenor Goluchowski.

arz edildi ve 21 Şubat 1903'de derhal ve bilâ-ıtiraz kabul olundu. Filhakika padişah kendi programından pek az farklı olan bu programı pekâlâ kabul edebilirdi. Bu fark, bu tadilaât, şunlardan ibaretti: Müfettiş-i umûmînin ibkâsı ve iki devletin muvâfakati olmaksızın azledilememesi, müfettişin saraydan istizân etmeksizin asâkiri kullanmağa selahiyeti, jandarma umûrunu tensik için mütehasıslar celb ve istihdamı.

Fakat bütün bu ıslahât, hiçbir tedbir-i icrâ ile tekeffül [s. 32] olunmamış idi. İslahât vazifesi, bir kere daha Bâbîâli'nin re'iyine bırakılıyordu. Bu da yine tamâmiyet-i mülkiye ve hâkimiyet-i padişahî siyaseti idi. Berlin Muâhede'si'nin yirmi üçüncü maddesiyle tayin olunan siyaset derecesine bile varılmamış idi.

Bu ıslahât-ı mahdûdenin tatbîki için umûmiyyetle hüsn-i niyet ibrâz edildi. Devletler bu ıslahâta çalıştığı sırada Bulgaristan'da Danef kabinesi, çetelerin propagandalarını durdurmak, komiteleri dağıtmak için sarf-ı mesai ediyor ve çete reislerini hapsediriyordu. Bu halde bir sükûn ümid edilebilirdi.

Hâlbuki Avrupa'nın muntazır olduğu bu sulh-ı sükûn yerine 1903 ihtilâl-i müdhişi zuhur etti ve Bulgaristan'da Mösyö Petrof ile Petkof ve rüfekâsından mürekkeb İstanbulvist kabinesinin mevkii iktidara gelmesini intâc eyledi.

Bu kıyamın teskîni arzu edilirse, daha mükemmel ve daha esaslı ıslahât lazım geleceği bedâhet kesb ediyordu. Maahâzâ Viyana'da olduğu gibi Petersburg'da da bu tarîke sulûk eylemek hususunda tereddüd ediliyordu. Mes'elenin faslı için ân-ı mukadderin hulûl ettiği anlaşılıyordu. Fakat çarhın içine parmağını soktuktan sonra geri çekmek kâbil olmayacaktı. Yalnız tavsiye edilen değil, belki Avrupa'nın murâkabesi altında icrâ edilecek ıslahât tarîkine girilirse artık hangi noktada [s. 33] tevfiik olunacağı malûm değildir. Rusya ve Avusturya'nın güzel i'tilâfi ne hal kesb edecek, Alman diplomasi âleminin tavr-ı müttehazı ne olacaktır?

Bu şerâit hakkında i'tilâf etmek için Rusya ve Avusturya imparatorları, 3 Teşrinievvel 1903'de Mürzsteg'de bir mülakat kararlaştırmışlardı. Bu mülakat ile ıslahâtın safha-yı sânisine girmiş oluyoruz.

Mürzsteg mülakatından birkaç gün evvel yani, 25 Eylül'de mühim ve şayân-ı dikkat bir hadise tekevvün etti. İngiltere Hariciye Nazırı Lord Landsdown, Rusya Avusturya Hariciye Nazırlarına bazı hususâtı arz etmek üzere Viyana'daki İngiliz sefirine tebligat icrâ etti. Bu tebligatın meali ve şivesi, tahriratın şu fıkrasında görülür:

“Bizim fikrimizce, icrâsı, Hükümet-i Osmâniyye'ye tamamen münkad ve Avrupa murâkabesinden müstakil Müslüman bir valiye mevdu' olursa hiçbir projenin hoşnûdi bahş-i netâyic vermemesi ağleb-i ihtimaldir. Müşahade ediyoruz ki tedkik edilecek iki şık vardır; Balkan şibh-i cezîresiyle ve Berlin Muâhede'si'ne vâz'-ı imza devletlerle revâbitdan müberra bir Hristiyan vali tayini, yahud Avrupalı muavinlere malik bir Müslüman vali ibkası. Biz bu muavinlerin alâkadar iki devlet-i muazzama tarafından intihab olunduğunu görmekle iktifâ edeceğiz.”

[s. 34] İngiliz müdâhalesinin derece-i ehemmiyyetini anlamak için, bu mektubun metni ile birkaç gün sonra Mürzsteg'de kararlaştırılan talimatın metnini karşılaştırmak kifâyet eder.

Metin şudur:

Kont Lamsdorff ile Kont Golohovski arasında kararlaştırılan Mürzsteg programının sûreti:

1 (Avusturya ve Macaristan ve Rusya hükümetleri tarafından Dersaadet'te bulunan sefirlerine irsâl olunan talimat)

1. İslahâtın tatbiki hususunda memurîn-i mahalliye-i Osmâniyye'nin faaliyeti üzerine bir kontrol te'sîs etmek için her yerde müfettiş-i umûmiyye refakat ve Hıristiyan ahâlînin ihtiyacâtı hakkında ânın nazar-ı dikkatini celb eylemek, memurîn-i mahalliyyenin sûiistimâlâtını, Dersaadet'te bulunan süferânın vesayâsını müfettişe bildirmek ve memlekette cereyan eden kâffe-i ahval hakkında kendi hükümetlerine ma'lûmât ita eylemek... ile mükellef olmak üzere Hilmi Paşa'nın nezdine Avusturya Rusya devletleri tarafından sûret-i mahsusada ajan siviller tayin olunması.

Ajan sivillerin vazifesi ıslahâtın tatbikine ve ahâlînin teskinine ihtimâm eylemekten olduğundan vekâletleri tayinlerinden iki sene sonra münkazi olacaktır. Babiâli bu ajanların vezâif-i mevdualarını ifâ edebilmeleri için kendilerine her türlü teshilâtın ibrâzı zımnında memurîn-i mahalliyyeye evâmîr-i lâzime ısdar eyleyecektir.

2. Türkiye'de jandarma ve polis tensikâtı, sükûn ve asayiş-i memlekete muktezi en esaslı tedâbirden olduğundan bu emr-i ıslahın ifâsının acil ve mübrem sûrette Babiâli'den talep olunması.

Mamafih şimdiye kadar istihdâm olunan ve ne elsine ve ne de şerâit-i mahalliyyeye vâkıf olmayan bazı İsveçli zâbitân ve sairenin hizmetlerinden [s. 35] istifâde edilememiş olması nazar-ı dikkate alınarak ilk projede ta'dîlât-ı âtiyenin icrâsı muvafık ve şayan-ı temenni olacaktır: a) Vilayât-ı Selâse'de jandarma teşkilat ve tensikâtı vazifesi, hizmet-i Devlet-i Aliyye'ye ecnebi bir tabiiyetden bir ceneral tevdi' edilecek ve ânın yanına düvel-i muazzama zâbitânı verilebilecektir. Bu zâbitân beylerinde devâir-i vezâif tefrîk ve taksîm ederek her biri kendi dairesinde murakıb ve muallim ve münessak olarak faaliyetlerini sarf eyleyeceklerdir. b) Zâbitân, lüzum gördükleri takdirde, tabiiyet-i ecnebiyeden bir miktar zâbit ve küçük zâbit ilavesini isteyebileceklerdir.

3. Bir sükûn ve salâh meşhud olur olmaz, muhtelif milliyetlerin daha makul ve muntazam bir sûrette cem'ine medar olacak sûrette taksimât-ı idare-i hudud-ı mülkiyesinin ta'dili hususunun Babiâli'den talep edilmesi.

4. Aynı zamanda te'sîsât-ı idareye ve adliyenin de tensiki keyfiyetinin teklif edilmesi-bu te'sîsâta yerli Hıristiyanların da dâhil olmasına müsaade ve mahalli muhtariyetlerin tekâmülünün teshîl edilmesi şayan-ı teminidir.

5. İğtişâşat esnasında ikâ edilen ceraim-i siyâsiyye vesairenin tetkiki için derhal başlıca vilayet merkezlerinde müsavî mikdar Müslüman ve Hıristiyan delegelerinden müteşekkil muhtelit komisyonlar te'sîs olunması.

Bu komisyonlara Avusturya ve Rusya konsolatları iştirak eyleyecektir.

6. Evvela, Bulgaristan ve sair mahallere iltica eden Hıristiyan ailelerin yerlerine iadesi için; sâniyen mâmelek ve meskenlerinden mahrum kalan Hıristiyanlara iânât için; sâlisen

ihtilâl esnasında Türkler tarafından hane ve kilise ve mekteblerin yeniden inşası için mebâliğ-i lâzime tahsisinin Hükümet-i Osmâniyye'den talep olunması.

İçinde Hıristiyan â'yânının da bulunacağı komisyonlar, bu mebâliğin sûret-i tevzi'ini kararlaştıracaklardır. Avusturya ve Rusya konsolosları, bu mebâliğin sûret-i sarf ve isti'maline nezaret edeceklerdir.

[s. 36] 7. Asâkir-i Osmâniyye ve başıbozuklar tarafından ihrak edilen Hıristiyan köylerinde yerlerine iade edilen ahali-i Hıristiyanıye, bir sene müddetle her türlü tekâlifden muaf tutulacaklardır.

8. Hükümet-i Osmâniyye, gerek sene-i carıye Şubat ayında müretteb projede dercedilen ve gerek lüzumu bilahare bildirilecek olan ıslahâtı bila imhâl tatbîk edeceğine yeniden taahhüd eyleyecektir.

9. Süüstimâlât ve mezâlimin kısm-ı a'zamı ilave redif-i sınıf-ı sanîler ile başıbozuklar tarafından ika' edilmekte olduğundan evvelkilerin terhis ve başıbozuk çetelerinin de teşkilinin katiyen men edilmesi elzemdir.

Mürzsteg – 2 Teşrîniyevvel 1903

(Arşiv Diplomatik 1903 – Bu metin tarafımdan tercüme edilmiştir)

Avusturya Rus programı, hemen bütün nukâtında İngiliz programına muvafıktır. Avrupa bu defa doğrudan doğruya müdâhale tarîkine girmiş idi.

Mürzsteg programı, iki heyet-i murâkabe teşkil ediyordu. Ajan siviller, jandarma zâbitleri. Biri Avusturyalı, diğeri Rus olan ajan siviller, bizzat icrâ-i muâmelât ile değil, Türk hükümetinin muamelesini kontrol etmekle mükellef edilir. Onlar, müfettiş-i umûmînin gölgesi gibi ânı takib etmek, onun hatavât-ı hareketine bend olmak, âna yapılmak lazım gelen ıslahâtı göstermek, ahalinin mütalebâtını dinlemek, teşvik etmek, nasihat vermek, fakat emretmemek gibi hususâta vazifedâr bulunuyorlardı. Bununla beraber bir [s. 37] tahkikât icrâsı için kâtib veya tercümanlarını gönderebilirlerse de bu tahkikât, herhalde bir Osmanlı memuru huzurunda cereyan etmek icab ederdi.

Osmanlı jandarma teşkilatı, pek ziyade nakîse-dâr olduğundan hayli zamandan beri devletler, Hükümet-i Osmâniyye'ye jandarmanın tensiki için Avrupalı zâbitân celb etmesini tavsiye ediyorlardı. Hükümet-i Seniyye, buna râzî oldu ve İtalyalı ceneral de Corcis'i davet eyleyerek jandarma ıslahâtının en büyük amirliğini kendisine tevdi' etti. Generalin maiyetine düvel-i sitte-i muazzamanın her birinden birer delege ve ânların emirleri altına da bir miktar zâbitân verildi. Fakat bu zâbitân, jandarmalara kumanda etmezlerdi. Onlar yalnız jandarma umûrunu tensike ve talim mektebelerini sevk ve idareye memur edilir. Emirler vermek salâhiyetine nâil değildiler. Bunlar orada vesâyâ ifâ ve jandarmaların talim ve terbiyesini idare etmek için duruyorlardı.

Birkaç kelime ile hülâsa ettiğimiz bu vezâif ve salâhiyet, uzun uzadıya müzakerâta mevzu' teşkil etti. Her kelime üzerine, gerek ajan sivillerin ve gerek zâbitânın salâhiyetlerinden her biri için münakaşalar edildi. Üniforma mes'eleleri ve bilhassa zâbitânın fes mi, yoksa kalpak mı iktisa edeceklerinin tayini mes'alesi, hayli zaman mübâhase olundu.

Zâbitân, Makedonya'ya gelir gelmez, evvela de Corcis [s. 38] Paşa'nın etrafında ictima' ettiler. Sonra bunlar, nerelerde jandarma tensîkatına nezaret edecekler ise kendilerine o muhtelif devâir-i vezâif irâe edildi. Fransız zâbitânı Siroz'a, İngilizler Drama'ya, Avusturyalılar Üsküp'e, İtalyanlar Manastır'a, Ruslar Selanik'e gönderildi. Almanlar, bir sancak deruhde etmekten imtina ve yalnız bir zâbit izâm ettiler. Bu zâbite, Selanik jandarma mektebinin tensiki tevdî' olundu.

Hükümet-i Osmâniyye'nin fikrinde bu zâbitân, yalnız san'atlarına ait vezâif ile, jandarma teşkilat ve tensîkatı ile iktifâ edecekler. Hâlbuki çok zaman geçmeden yeni bir hal tahaddüs etti. O da Mösyö Kantsan tarafından Fransız heyet-i zâbitânı reisi Miralay (ده ران) a verilen talimât idi. Bu talimât, İngiltere sefiriyle bi-l-i'tilâf 4 Temmuz 1904 tarihinde irsal edilmiş idi. Bununla Miralaya, kendisini, jandarma teşkilatı nokta-i nazar-ı ilmiyesinden General de Corcis'e merbut addetmesi ve fakat "ıslahât eser-i umûmiyyesine ve memleketin teskin-i siyâsiyyesine müteallik" umûra tesadüf edilince sâhe-i san'âtdan çıkması emr ve ihtar ediliyordu. Takdir-i ahîre göre, Miralay, Fransa'nın Dersaadet sefaretî ve Selanik konsolatosu vasıtasıyla doğruca Fransa hükümetine merbut olacaktı. Bu vecihle zâbitân, Hükümet-i Osmâniyye'ye karşı hakiki bir uzv-ı murâkabe oluyorlardı.

[s. 39] İşte bu sûretle doğrudan doğruya bir müdâhale karşısında bulunuyoruz. Filhakika zâbitân, bilâ-vâsıta Osmanlı jandarmasına kumanda etmiyorlar, fakat bir vazife-i müstakile-i siyâsiyyeye mâlik bulunuyor idiler. Hâkimiyet-i Padişahî esas-ı halelden masûn duruyor, lakin ıslahâtın tatbîkinde, memurîn-i Osmâniyye hâkim-i yegâne kalmıyordu.

Bu veçhile inkılâb-ı Osmanîye kadar imtidâd eden safha-i salise-i ıslahâta doğru yüründü. İngiliz siyasetinin te'sîr ve nüfûzu bu safhada daha ziyade kendini hissettiriyordu. Bu devre, Makedonya'da Hükümet-i Osmâniyye'nin murâkabe edilmesi için mevcut uzuvların teksîri ve Mürzsteg programını imza etmiş olan dört devlet-i muazzamanın bu kontrolde izdiyâd te'sîri ile temeyyüz eder.

Daha 1902'de Mösyö Steeg, Mösyö Delkasa'ya¹² gönderdiği raporda: Makedonya'da ciddi bir teşkilat ve ıslahâta muvafık olmak arzu edilirse, bir murâkabe-i mâliyye ihdâs etmek lazım geleceğini musirren beyan ediyordu. 29 Eylül tarihli İngiliz notası, aynı fikri müfid idi.

1904 iğtişâşâtı, ajan siviller ile jandarma zâbitânı tarafından icrâ edilen kontrolün adem-i kifâyetine delil idi.

Ondan başka Babiâli'nin sû-i niyeti ve Hilmi Paşa'nın mahareti, Rus ajan sivili Mösyö (ده مه ران) ile Avusturya ajan [s. 40] sivili Mösyö de Müller'in niyât-ı hasenesini gayr-i muasır ve âtil bırakıyordu.

17 Kânûnusânî 1905'de iki i'tilâf devleti yani Avusturya ve Rusya, Makedonya idare-i mâliyyesinde icrâsı Babiâli'ye tavsiye olunan ve tatbîki Bank-ı Osmâniyye tefvîz edilecek olan ıslahâtın bir lâyihasını Babiâli'ye tebliğ ediyorlardı. Düvel-i mezkûre, Babiâli'nin ıslahât mesârifini üretmek için talep ettiği gümrük rüsumunu yüzde üç zammına muvâfakatlarını, ıslahât-ı mebhûse-i mâliyyenin kabulüne ta'lik ve ânı bunun şart-ı gayr-i müfarıkı ad eyliyorlardı.

¹² Fransa Dış işleri Bakanı Delcassé.

Mösyö Konstan'ın 10 Mayıs tarihiyle Hariciye Nezareti'ne yazdığı mektubda bir fıkra vardır ki şayân-ı dikkatdir:

“Hükümet-i Osmâniyye, süferâ arasında tecelli etmekte olan münâkaşâtın kendisine yarayacağını hissetti.” Bu söz, bazı devletlerin ve bilhassa İngiltere ve İtalya'nın, - jandarma teşkilâtı için itbâ' edilen esasa menafî olarak- kendilerinin ıslahât-ı mâliyyeye iştirak etmeye davet edilmediklerini ve bu ıslahâta nezaret hususunun ajan sivillere tevdi' edildiğini gördükleri zaman izhâr ettikleri hayret ve taaccübü îmâ etmektedir. Hükümet-i Osmâniyye, bu tehâlûf-i hissiyâtından bil-istifâde, Avusturya-Rus programına karşı, Bank-ı Osmanî ile birlikte bir müteakıl proje tertib ve bütün [s. 41] sefaretlere tebliğ etti. Bu proje, derhal Almanya'nın muvâfakatını celb eyledi.

Me'zûnen Fransa'da iken bu sırada İstanbul'a avdet eden Mösyö Konstan, müşkil bir vaziyet karşısında bulundu. Vahim sû-i tefehhümlere munkalib olmak istidadında bulunan gerginliği anladı. Ve rüfekâsına Avusturya-Rusya programını terk ederek- daha evvel Almanya'nın da tasvîbine mukterin ve Hükümet-i Osmâniyye ile Bank-ı Osmanî tarafından mutasavver olan projeye –ancak bir madde ilavesiyle- ilhâk-ı muvâfakat lüzumunu telkîn etti. Fransız diplomatı, yalnız iki devlet ajan sivilleri tarafından değil, düvel-i sitte-i muazzamadan ikisinin ajan sivilleriyle, diğerlerinin de müşavirîn-i mâliyye ile temsil edildikleri bir meclis-i muhtelit tarafından icrâ edilecek bir murâkabe te'sîsini teklif eyledi. Rusya, derhal bu programı kabul etti. Ve Viyana'ya da kabul ettirdi. Ve bütün devletler, bu programın tatbîkini Devlet-i Osmâniyye'den talep etmek üzere i'tilâf eylediler. (9 Mayıs)

O vakit, Babîâlî, devletlerin programını tatbîk hususunda kendisi için bir adem-i imkân-ı mutlak impossibilité absolue mevcut olduğunu beyan ile musırrâne mukavemette bulunduğundan devletler beyninde uzun bir silsile-i müzakerât başladı ve 1905 senesinin bütün mevsim-i sayfı imtidâdınca sürdü. Bu sırada yeni bir hadise tekevvün etti: Devletler, Babîâlî'nin muhalefet ve imtina'ına bakmayarak [s. 42] müşavir-i mâliyyelerini tayin ve ânlarla Selanik'e mahall-i vazifelerine azimet ve orada ajan sivillerle görüşerek ve Türkiye'nin muhalefetini nazar-ı itibara almaksızın umûr-ı mâliyyesini tanzime mübaşeret eylemelerini emr ve ihtar ettiler. Bu, mühim bir emsal teşkil etti. Devletler, ilk defa olarak Babîâlî'nin meram ve muvâfakatine lüzum görmeyerek öteye geçiyor ve ânın emniyesine rağmen bi-l-fi'l ıslahât icrâsına tevessül ediyorlardı.

Müşavir-i mâliyyeler, Selanik'e vasıl oldularsa da Hilmi Paşa ânlarla münasebâtda bulunmaktan istinkâf eylediğinden vezâif-i mevdualarını îfâdan bittabi aciz kaldılar. Padişah dahi, 27 Teşrinievvel'de süferânın müşterek bir müsûl talebini reddetti. Tedâbir-i tazyikiyyeye sıra geliyordu.

İki i'tilâf devleti süferâsının yani Kont Zinoviye ile Baron de Kalis'in teklifi üzerine ve nümayiş-i iştirakdan imtina' eden Almanya'nın muhalefetine rağmen Osmanlı sularına Avusturya Amiralî (Riper)in kumandası altında bir filo i'zamına karar verildi.

Beynelmilel filo; Midilli Adası'na giderek gümrükleri, posta şubelerini hacz ve aynı muâmelâtı Limnoz'da da tekrar etti. Bâbîâlî inkıyâda mecbur oldu ve yalnız mâliye müşavirlerinin ihdasını değil, ânlar için sefirler tarafından ihzâr edilen programı ve komisyon tarafından kendi mesaisi için tertib olunan [s. 43] nizamnameyi ve bu devreden itibaren Avrupalı zâbitlerin, ajanların kontratolarını tecdîd ve müfettiş-i umûmînin salahiyetini iki sene daha temdîd etmek taahhüdünü kabule lüzum gördü. Hükümet-i Osmâniyye, şeklen bazı kuyûd

ve şurût ile hâkimiyet-i padişahîyi ve haysiyet-i hükümeti vikaye etmekle iktifâ ediyordu. İşte 1906 senesi imtidâdınca ve 26 Temmuz 1908 İnkılâbı vukua gelinceye kadar cari olan tarz-ı idare bu yolda idi.

4

Islahâtın Netâyici - Ajan Sivillerin ve Mâliye Müşavirlerinin Gördükleri İş - Zâbitânın İşi - Suver-i Tesviye - Usûl-i İdare-i Sâbıkaya Avdet İmkânsızlığı - Bulgar Siyaseti - Avrupa Tarafından Kontrol Edilen Te'sîsâtın Tekâmül Muhtemeli - Bir Hükümet-i Hristiyanıye Faraziyesi - Islahâtın Türkiye Umûr-ı Mâliyesine Tahmil-i Bâr-ı girân - Yüzde Üç Gümrük Resm-i Munzammı.

Bu tarz idarenin ne gibi netâyic husûle getirdiği suali varid-i hatır olur.

Evveleminde şunu söyleyelim ki Makedonya'nın sükûn ve müsâlemeti istishâl edilemedi. İğtişâşat, ihtimal ki 1903'dekinden daha az kanlı olmuştur. Fakat bu bir iki senenin müsademelerinin, sûkastlarının, cinayetlerinin bilançosu da hayli hüzn-âverdir.

Ajan sivillerle müşavir-i mâliyelerin ne işi görüldü?

[s. 44] Onlar, şüphesiz çok çalıştılar ve Türk bütçelerinin bütün müşevveşiyetini, müşkilâtını izale ettiler. Bu, kolay ve zahmetsiz bir iş değildi. Bu zevatın hizmetleri, kâbil-i istisgâr değildir. Onlar temşiyet-i idarenin teferruatını düzelttiler. Fakat iade-i huzur ve asayiş kazıyyesi istishâl edilmedikçe gayretleri te'sîrden ârî kalacağı derkâr idi. Islahâtın neticesi ne olacağı hakkında Avrupa ve Makedonya'da efkâr-ı umûmiyyede hâsıl olan zan ile faaliyetde bu ıslahâtın hakikaten verdiği netice arasında amîk bir tehalûf mevcuttur.

Avrupa'da ve Makedonya'da yalnız takrir-i sükûn ve müsâlemete bakılıyordu. Bilakis yerinde, mahallinde ta'dilat-ı fer'ıyyeye büyük bir ehemmiyet atfediliyordu. Şunu da söyleyelim ki eğer ajan sivillere sorulsa ki müşavir-i mâliyeler ihdası elzem mi idi? Onlar, hemen "hayır!" cevabını vereceklerdi. Diğer taraftan müşavir-i mâliyelere kendilerinin vürudundan evvel ajan sivillerin ne iş görmüş oldukları sual edilseydi, onlar da "hiç!" diye cevap vereceklerdi. Evvel sûretle ki insan, bu ıslahât mes'alesi hakkında mütereddid ve zaîf'ül-hükm kalır.

Herhalde Makedonya ahali bu ıslahâta bir ehemmiyet atfedecekler mi idi?

Mösyö Bop, 10 Ağustos 1905 de Mösyö (رويه)'ye şu yolda işârâta bulunuyordu: "Denilebilir ki [s. 45] şu vaziyet-i müessife içerisinde Makedonyalılar, devletler tarafından bildirilen ıslahât ile pek az mükayyed ve meşgul oluyorlardı." Ve hal ve vaziyeti gayet muzlim ve küdret-engîz bir sûretde tasvîr ettikten sonra ilave ediyordu: "Mevcut bütün ahalinin ta'dil etmek arzu ettikleri ve fakat her birinin ancak kendi menfaat-i zatiyesine olarak değıştirmek istediği bu vaz' ve halden kurtulmanın bir yolu, bir çaresi görülemiyor."

Jandarmanın tensikatına memur zâbitânın muâmelât ve nüfûzu daha müesser olduğuna inanıyoruz. Ceneral de Corcis Paşa'nın şahsen bu husustaki hizmet ve hareketi hayli ehemmiyetsizdir. O, yalnız teşkilatın cihet-i fenniyye veya meslekiyyesi ile meşgul olmuştur. Bol maaşlar ve nişanlarla izaz ve tatıyb edilen bu zat-ı âli, Hilmi Paşa'nın telkînât-ı mahiranesini belki de memnuniyetle ısga' ediyordu. Hâlbuki Avrupalı zâbitlerin te'sîrat-ı mahalliyesi hakkında hal, böyle değildi. Mahallinde, müşkilât, iğtişâşat ve ceraîm karşısında

zâbitler derhal birçok su-i isti'mâlâta çâre-sâz olabildiler. Ve birçok haksızlıkları tamir edebildiler. Mamafih kendileri ne jandarmaya ve ne de asâkir-i Osmâniyye'ye kumanda etmek hakkını hâiz olmadıkları için faîdeli tahkikatlar yapabilmış iseler de, hiçbir zaman sûikastların önünü almağa ve Türklerin kanlı mukabele-i bi'l-misillerde bulunmasını tevkif etmeğe muktedir olamadılar.

O halde nasıl bir sûret-i hâliye kabul edilebilir?

[s. 46] Evveleminde bir sûret-i vârid-i hatırdır ki bunu reddetmek icab eder. O da Avrupalı memur ve zâbitlerin oradan infikâkıdır. (Bu söz, meşrutiyet ihtimali vârid-i hatır olmadığı bir zamanda sarf edilmiş idi. Malûmdur ki inkılâbı müteakib bu zat oradan çekildi). Böyle bir hal, müthiş bir kıtâle mukaddime teşkil eder. Türkler Makedonya'dan çıkmağa ve ânı, üzerinde sâkin olan ahaliye terk etmeğe icbâr edilirse netice yine aynı olur. Hıristiyanlar, son derece vahşetle birbirini öldürürler. Binâen aleyh Avrupa murâkabesi erkân-ı muhtelifesinin Makedonya'da kalması lazım gelir. Mes'elenin hallini tesrî' edecek bir müdâhale-i askeriye farziyesi şayan-ı kabul müdür?

Buna biz şimdiki halde "Hayır!" cevabını vereceğiz. Eğer bu yolda bir müdâhale vâki' olmak lazım gelseydi, 1903'te büyük ihtilâl esnasında Bulgaristan tarafından icrâ edilecekti. Mademki böyle bir müdâhale o zaman tekevün etmedi, bugün tekevün etmesine bir sebep yoktur. Bulgaristan büyük bir dirâyet-i siyâsiyyeye sahip, muhib-i müsalemet, milletinin müdebbir ve makûl hareket ettiği halde parlak bir âtiye mâlik olacağını müdrük bir prens tarafından idare edilmektedir. O zat, memleketinin ve saltanatının ikbalini bir zar atışına feda edecek adam değildir. Bununla beraber Bulgaristan'da hissiyât-ı umûmiyyenin şiddet-i tahavvüründen ihtirâza mahal vardır.

[s. 47] 1906'da Sırp ve Yunan çetelerinin pek şedid harekâtı ve Bulgar milliyetinin düçâr-ı zaaf ve tedennî olması neticesinde efkâr-ı âmmenin pek şiddetli bir tarzda tezahür ederek hükümeti bir müdâhaleye sevk ve icbâr eylemesinden korkulurdu. O gün, ne olacaktı? Bunu kimse bilemez. Fakat unutmamalım ki Bulgar ordusu, hatırı sayılır bir kuvvettir. Onu görenler iyi teşkil ve tertib edilmiş, iyi techiz olunmuş ve layıkıyla zabt u rabt altında tutulmakta bulunmuş olduğunu söylüyorlar. Balkanlarda bir ihtilâl tahaddüs ettiği gün, Bulgar ordusu, terazinin gözünde pek ağır basacaktır. Milet-i İseviyye'nin muvaffakiyeti takdirinde kati olmak muhassenâtını arz edecek olan bu yolda bir müdâhale-i askeriye farziyesini derpiş edebilmek için muhtelif Balkan akvâmının i'tilâfı imkânına kâil olmak icab edecektir (Rene Pinon bu sözleri, harb-i ahîrden beş sene evvel söylüyordu). Hâlbuki şimdiye kadar (1907) bu ihtimal, tahakkuk etmemiştir.

Bulgaristan ile Romanya arasında münasebât, iyidir, her iki memleket, Rumlara karşı aynı hiss-i husumet ile mütehassistir. Fakat unutmamalıdır ki Romanya'nın siyaseti, ekseriya Berlin'den gelen telkînâtın te'sîri altındadır ve Berlin'de de bilhassa Devlet-i Osmâniyye'nin tamâmiyyet-i mülkiyesinin bekâsı iltizâm eylemektedir.

Belgrad'la Sofya arasında 1905'de bir mukarenet husûle [s. 48] geleceği zannedilmişti, o sene bu ümid, boşa çıktı. Hâlâ bu mes'ele yeniden mevzu-ı bahs edilmiştir. Aynı ırkın pek yakın akraba olan iki fer'î tarafından iskân edilen bu iki memleket arasında, vesile-i ihtilâl Pomme de discorde, ancak Makedonya'dır. Ben orada, mahallinde birçok Sırp ve Bulgarlarla görüştüm, cümlesi bana aynı delili tekrar ettiler. Ânların cidâl-i azimine bais, Üsküp'tür. Her biri mukaseme vukuunda orasını kendi hissesine düşürmek ister. Hâlbuki Üsküp, Türklerindir.

Ayının derisi, kemikleri üzerinde el-ân tamamiyle sağlam ve metin olarak duruyor (Rene Pinon'un bu cümledeki maksadı, tahkîr olmadığı mealden anlaşılıyor. Sû-i tefsir edilecek bir söz değildir. İnfial, hamakat olur. Yoksa bu tâbir-i lisan siyasette büyük bir komşumuza muhtass gibidir). Hâlâ yürüyüp koşan ve tırnakları, dişleri bulunan bir ayının derisini paylaşmak hâhiş-i daimiyyesi, bütün Balkan milletlerinin sebab-i bedbahtiyesidir. Bu sûret-i şedide-i hâliyyeyi, şimdilik gayr-i mümkün veya herhalde nâ-seza temenni diye bertaraf edersek nasıl bir imkân-ı tesviye kalır?

Şarkda işler, daima batâetle gider Türklerin bir darbimeseli vardır: “Acele işe şeytan karışır” derler (Le diable se mêle toujours aux affaires pressées).

Bu darbimesel, bu mes'ele-i şarkiyyenin bütün sûret-i tekâmülüne [s. 49] tatbik edilebilir. İmdi ecnebi zâbitleri, ajan siviller, mâliye müşâvirleri vazifelerine devam etmelidirler. Fakat vücuda getirilen ıslahâtın, Makedonya'da takrir-i âsayişe muvafik olamadığı rehin-i mertebe-i sübût olduğundan Avrupalı memurların selahiyetini tezyîd etmeğe ve bilfarz zaten mevzu-ı bahs olan müşâvir-i adlîler gibi yeni bazı erkân-ı idare ihdas eylemeğe mecburiyet hâsıl olacaktır. Gerek Mösyo (استه غ) 'in 1902 tarihli raporundan ve gerek İngiltere'nin 29 Eylül notasında müşâvir-i adlîlerden bahsedilmiş idi. Müşâvir-i adlîlerden sonra başka bir şey çıkacaktı. Meselâ Avrupalı jandarma zâbitânı var, neden Avrupalı jandarmalar da mevcut olmasın? Yeni uzviyetler ihdası, eski uzviyetlerin ikmâl-i nevâkısı sûretiyle yavaş yavaş Makedonya'da Avrupa tarafından kontrol edilen ve bu memlekete bir hayat-ı nev vermeye ve orada asayiş ve müsâlemet te'sis etmeğe muktedir bulunan bütün bir silsile-i teşkilât ve te'sisât yaşatmağa muvafik olunacaktır. Ve daha sonra, bir hükümet-i husûsiyyenin erkânı ve aksâm-ı muhtelifesi birer birer vücuda gelmiş olunca, bu binayı belki de ne Balkan milletlerinden ve ne de Makedonya umûrunda alâkadâr Avrupa düvel-i sitte-i muazzamasından birine mensub olmayan Hıristiyan bir vali nasbı ile itmam ve tetvic ciheti düşünülecekti. Asâkir veya Avrupalı jandarmalar âna tevdi' olunabilecekti.

Bu veçhile Makedonya, Osmanlı Devleti'ne bir rabita-i tab'iyet ile merbut [s. 50] kalmakla beraber tedricen olgun bir meyve gibi ândan infikâk edecekti. Bu hal, Rumeli-i şarkî için vâki' olan ve Girid içinde tamâm olmak üzere bulunan tekâmülün aynıdır. Ve eğer mürûr-ı zamanla tamamen sükûn ve asayiş tekarrür ettikten sonra Makedonya ahâlî-i Hıristiyanıyyesi, bir tarafa veya diğer tarafa rey vermekte tamamen her bir halde iken, günün birinde Balkan düvel-i rakîbesinden birine veya diğerine ilhak olunmak arzusunu bir sûret-i katıyyede izhâr ederlerse, buna mümanaat etmeğe artık hiçbir sebep kalmaz.

Bu safahât tahmin edilebildiği veçhile geçerse, zât-ı hazret-i padişahînin kuvvet ve kudret, Devlet-i Osmâniyye'nin kıvam ve metaneti, bundan müteessir ve mütenakıs olmaz veyahud pek az olur. Devlet-i Aliyye'nin vilayât-ı sairesi, yalnız Rumeli vilayetlerinin ıslahı için sarf edilen vergileri te'diye etmekten mutazzarrır ve bizârdır. Tasavvur ediniz ki yalnız vilayât-ı selasenin vâridatı ıslahâta sarf olunmakla kalmıyor, hazine-i celile, Makedonya bütçesine zamîmeten ayda 80.000 lira-yı Osmânî yani 300 milyon frankı aşmayan bir bütçe üzerinden senevî 25 milyon frank vermeğe mecbur oluyor. Bu, pek ağır bir yükür. Bu yük, 25 Nisan 1907 tarihinde devletlerin Türkiye'ye idhâl olunacak eşyadan alınacak idhâlât gümrük resmine yüzde üç zammını kabul etmelerinden dolayı hayli tahaffüf eylemişti. Fakat her şeye rağmen Makedonya ıslahâtı, Türkiye maliyesi için bâr-girân olarak kaldı ve Osmanlı [s. 51] ordusunun en iyi menâbi'-i askerıyyesinden ve Müslüman bir memleket olan Arnavutluk olmasa, birçok Türkler, Makedonya'nın idâreten Hıristiyanların eline geçmesine

katlanacaklardı. Hatırıma geliyor ki Makedonya'da bir ihtiyar Türk miralayı bana şu sözleri söylemiş idi:

“Bizim için yapılacak bir şey var: O da Hıristiyan'ı çok olan bu memleketleri terk ile Anadolu'ya çekilmek ve orada kendi an'anât-ı tarihiyye ve mezhebiyyemize göre kendimizi toplamaktır. Ve o vakit tekrar tevessü'e başlayacağız ve bu defa Viyana'ya kadar gideceğiz.”

5

Makedonya'nın İstikbâli - Düvel-i Muazzamanın Şark Mes'alesindeki Siyasetine Bir Nazar - Almanya, Tamâmîyet-i Osmâniyye'nin Sıyânetkârı - İngiltere'nin Tamâmîyet-i Mülkiye-i Osmâniyye'yi Tehdid Etmesi - Rusya ve Avusturya'nın Müşâreketi - Şarkta Avusturya-Macaristan Siyasetinin Tekâmül-i Hâzırı - İtalya'nın Temayülât ve İhtirasâtı - Fransa: Tamâmîyyet-i Osmâniyye'nin Sıyânetindeki Menfaati - Şarkta Fransa ve Almanya

Hâsıl-ı kelâm Makedonya'nın istikbali, bilhassa devletlerin hatt-ı hareketine bağlı olup onların şarkdaki mesleği ise siyaset-i umûmiyyelerinin şerâitine merbut idi. Şu halde Makedonya mes'alesine müteallik bir bahse, siyaset-i umûmiyyeyi veya hiç olmazsa ânin mes'ele-i şarkiyyedeki vaziyetini mevzu-ı makâl etmeden hitam vermek mümkün olamaz.

[s. 52] Şu mütâlaâtımızın mübâdîsinde tarifine çalıştığımız iki siyaset-i kadimeyi yani, tamâmîyyet politikası ile müdâhale politikasını temsil eden iki müteakıl ve mütearrız vaziyette Almanya ile İngiltere'yi buluruz.

Devlet-i Osmâniyye'nin muhafız ve vasîsi vazifesini ifâ eden Almanya'dır. Devlet-i mezkûre, bu son senelerde Memalik-i Osmâniyye'de menâfi'ni müstesna bir inkişafa mazhar kıldı. O, Devlet-i Aliyye'yi daha yaşatmak, ânı (غالوانزومه) etmek, bir cila-i harcı vermek, ânin umûr-ı nafiasını deruhde ve icrâ eylemek ümidinde, orada ticaretini tevsî' eylemek ve sanatına bir mahrec bulmak fikrindedir. Makedonya umûrunda ne sûretle hareket ettiğini yukarıda zikrettik. Maamafih şurada hissiyât-ı zâtıyyemi beyana mecburum. İstanbul'da Almanya'nın tefevvuk ve rüchanı, bazen bize söyledikleri kadar metin ve kavî bir sûrette müteessis görünmez ve kısım-ı azâmı Sultan Abdülhamid-i sâni ve imparator ikinci Giyom¹³ hazerâtı arasındaki münasebât-ı şahsiyeden ileri gelir.

Padişah-ı müşârün-ileyh, son zamanlarda Fransız ricâl-i siyâsiyyesinden birine diyordu ki: “İmparatorla aramızın iyi olması pek tabiidir. Çünkü herkes bana arkasını çevirirken yalnız o, bana elini uzattı.”

İşte Almanya, elyevm bu tarz hareketin semeresini iktitâf ediyor. Almanların İstanbul'daki faaliyet-i iktisadiyelerini tafsilen [s. 53] mütalaa etmek ve bunun kavî ve zayıf noktalarını göstermek pek uzun sürer. Yalnız şunu söyleyelim ki Almanların mikdar-ı ticaretleri artmakta ise de bütün iyi işleri tamamen muhît değildir. Hususiyle Fransa, henüz İstanbul'da büyük bir hisse-i ticaret ve umûr-ı nafiaya mâliktir. Selanik'e bir şube vererek Hamburg'dan ta Basra Körfezi'ne kadar imtidâdı bazen heyecan-âver haritalarla gösterilen şimendüfere gelince, itiraf ederim ki bu, bana daima hayli zararsız görünmüştür. Evvelen, bu hat ikmal edilmiş olmakdan çok uzaktır. Sâniyen, yapılmış bitmiş olsa bile bu hat, Alman olmayacaktı. Çünkü Alman olmak için evvel-be-evvel Almaya'nın Avusturya'yı, Macaristan'ı,

¹³ Alman İmparatoru II. Wilhelm.

Balkan İslavlarını ve Türkleri ortadan kaldırması lazım gelirdi. Elhâsıl Fırat vadisinden Avrupa'ya kadar gelmek için pek çok emtia ve eşyanın bu uzun ve pahalı yolu ihtiyar edecekleri sabit olmuş değildi.

Alman siyasetinin semt-i kademinde İngiliz siyasetini buluruz. Evvelce hayli zaman Devlet-i Aliyye'nin ve hâkimiyet-i padişahînin muhafızı olan ve bunu siyasetinin bir temeli addeden İngiltere, müdâhale-i siyasetinin ve hatta Devlet-i Osmâniyye'nin inhilal ve inkısamı politikası denilebilecek yeni bir mesleğin mürevvici oldu. Türkiye için İngilizler, “ya kutlu olsun veya zevâl bulsun” diyorlardı.

Makedonya'da bu siyasetin netâyicini gördük. Fakat bunları bilhassa Asya cihetinde mütalaa etmek muvafıktır. İngiltere, Mısır'daki [s. 54] mevkiî hasebiyle, Yemen'de Arab isyanını hafî, fakat müessir bir sûrette teshîl etmektedir. Onun Mekke ile de revâbıtı vardır. Şerif-i Mekke'yi bir reis-i mezhebî yaparak indel-hâce padişaha karşı koymak ümidinde bulunur. Suriye'de, Elcezîre'de Arab propagandasını teşci' eder. Kahire'de Lord Kromer'in himayesi tahtında bir Arab komitesi ictima' eylemektedir.

İngiltere, Avrupa-yı Osmanî umûruna alâkadar görünmüyor ve ona iştirâktan imtina' ediyor. Bu ise o kadar tüccar bir kavim için iyi bir alâmet değildir. Britanya Hükümeti, Balkanlarda Bulgaristan ve Romanya ile pek güzel münasebâtda bulunuyor. Belgrad'da sefirini iade etti ve Avusturya'ya karşı mukavemetinde Sırbistan'ı iltizâm eyledi velhasıl İngiltere'nin elyevm, Rusya ile i'tilâfa nasıl çalıştığı malûmdur. Onu Japonya'ya mağlub ettirdikten sonra bütün eski mücadelâtı tesviye etmek zamanının hulûl ettiği fikrinde bulunuyor. Bu i'tilâf hâsıl olursa- [ki bugün hâsıl olmuştur]- şarktaki netâyici pek mühim olacaktır. Rusya, 1897'de Avusturya ile olan mukavelesini gevşetmek lüzumunu hissedebiliyor ve bu takdirde Devlet-i Osmâniyye'nin inkisâmı husûle gelirse, o da şüphesiz hissesini ister. Eğer bilakis Moskof Devleti, Avusturya ile mukâvelesini idame ettirse, 1871'den sonra Avrupa'yı sevk ve idare eden üç imparator ittifâkına mümâsil yeni bir tedbir-i siyâsiyye doğru temâyül edebilir. Bu iki tarz hareket [s. 55] haricinde Rusya için bir tarafa çekilmek yahud denildiği gibi kendini toplamak siyaseti vardır.

Şimdiki halde Rusya, 1897 mukavelesine sadık kalmakla beraber düvel-i garbiyye tarafından iltizâm edilen müdâhalekârâne suver-i haliyyeye doğru arkadaşını sürüklemeye bir meyil göstermiştir. Onun, Makedonya istiklâlîne veya muhtariyet-i mukayyidesine şiddetle muhalif bulunması ağıleb-i ihtimaldir.

Avusturya ve Macaristan ise böyle esaslı bir sûret-i tesviyeye pek o kadar kolaylıkla razı olamaz. Fakat bilhassa, Makedonya'nın Balkan devletlerinden biri tarafından ilhâk edilmesine muhalefet eder. Avusturya hükümeti, kendisiyle Adalar Denizi'nin arasına yeni bir devlet vaz' etmeyen statükoyu herhalde tercih eyler. Ben kendi payıma, hükümet-i mezkûrenin Balkanlarda bir müdâhale-i müsellaha icrâ etmesine ve ne de hayli zamandan beri bize karib'üz-zuhr bir hadise gibi tasvir edilen “Selanik üzerine yürüme”yi ihtiyar eylemesine ihtimal vermiyorum. Balkanlarda Avusturya siyaseti tarîk-i tekâmüldedir.

Kont Golohovski'nin Baron de Rental¹⁴ tarafından istihlâf edilmesi, bu babda-makâsıddâ değilse bile- tarz-ı muâmelede bir tebdîle işarettir. Mesâil-i şarkiyye mevzu-ı bahs olduğu zaman Viyana siyaseti ile Budapeşte siyasetini tefrik etmek lüzumu gitgide daha ziyade

¹⁴ Baron Aehrental.

hissedilmektedir. Herhalde hissedilebilir ki [s. 56] bazı defa yapıldığı gibi Viyana siyasetini Berlin politikasının basit bir in'ikâsından ibaret farz etmek doğru olmaz.

Devlet-i Osmâniyye'nin inkisâmını mahzûziyyetle görecek devletler meyânında İtalya'yı da saymak icab eder ve bu hal, İtalya'nın İngiltere ile hüsn-i i'tilâfının, Avusturya ile bazı müşkilatının sebeplerinden birisidir. Onun bütün siyaseti, Şarkî-i Bahr-i Sefid'de müteveccihdir. Devlet-i mezkûre, Trablusgarb'da Türkiye'ye, şark Katoliklerinin himayesi hususunda Fransa'ya halef olmak tasavvurundadır. Nihayet Adriyatik Denizi'ni büyük ecdadı olan Latinlerin dedikleri gibi Mare nostrum yapmak için Adriyatik'in Arnavutluk sahilinde yerleşmeğe çâre-cû oluyor. Bunun için Arnavutluk'da birçok münasebât ve revâbit vücuda getiriyor. Makedonya jandarma ve saire ıslahâtı esnasında İtalyan zâbitleri, muntika-yı vazifelerinin Manastır Sancağı olmasını istemişler ve bu meramlarına nâil olmuşlardı. Oradan Arnavut rüesası ile te'sis-i münasebât edebilmeği kuruyorlardı. İtalya hükümeti; Sırbistan ve Karadağ'da faal bir siyasete mâlikti. Bu memleketlerin sülale-i hükümdarîleri Savova hanedanına sıhriyetle merbut idi. İtalyanlar, şarkda daha parlak bir istikbal tahayyül ediyorlar. Vaktiyle İstanbul Latin İmparatorluğu var idi. İtalya, şüphesiz bu eski Latin İmparatorluğu'nu yeniden te'sis etmeği hatırından geçiremez. Ama Makedonya, istishâl-i muhtariyet ve âzâdî ilerde [s. 57] kendisini idare için bir İtalyan prensi davet ederse bu prens, Balkan konfederasyonunun reisi olamaz mı?

Şark mes'alesinin bu sûret-i halli, 1905'de bir Latin imzası ve "mes'ele-i şarkıyyenin halli için bir şark konfederasyonu" unvanı tahtında yazılan bir eserde pek sarâhaten teklif edilmiştir. Bu güzel hülya, bir hakikat oluncaya kadar İtalya, şarkta mekteplerini teksir ve cümlesini cemaat-i mezhebiyeye tevdi' eylemiştir. Marki (İmperyali) gibi İtalya Katolik âleminin en güzide şahsiyetlerinden olan bir zatı İstanbul'a sefir tayin etmiş ve Papalık ile Fransa arasındaki inkıta'-ı münâsebetten istifâde etmek için Vatikan sarayı ile birçok "Combinazione" tertibât vücuda getirmesi hep bu siyasetin icâbat ve tecelliyâtından bulunmuştur.

Fransa'ya gelince, Onun Makedonya buhrânında ittihâz ettiği siyaseti yukarıda izah ettik. Devlet-i müşârünileyha, birisi kendi müttefikî olan iki i'tilâf devletinin te'sîr ve nüfûzunu düçâr-ı mevanî etmemeğe ihtimam ve itina eylemiştir. Mösyö Konstan, Rus menâfi'i ile İngiliz makasidini te'lif etmeğe bezl-i mesai eyledi.

Fransızlar, Devlet-i Osmâniyye'nin inkisâmında İngilizler gibi menfaatdâr değildirlen. Bilakis Türkiye'de işletilen iki milyar franklık Fransız sermayesi, İstanbul'da ve bütün şarkda Fransızlara ait veya ânlar tarafından idare edilen umûr-ı cesime, Devlet-i Osmâniyye'nin [s. 58] tamâmiyetini muhafaza eylemeği bize (Rene Pinon, bunları Fransız talebesine söylüyor, "biz" ve "bizim" tabirlerinden maksadı Fransızlardır) bir vazife kılmaktadır. İçinde bu kadar büyük menâfi'imiz olan üzerinde Fransızların banka, rıhtım, şimendüfer, ilh. gibi birçok işleri bulunan bir binayı hedme yardım etmek, bizim için bir çılgınlık demek olur. Fransız rahib ve rahibelerinin himmeti sayesinde Memalik-i Osmâniyye'nin her tarafında lisanımız tekellüm edilmektedir. Fransızca, orada lisan-ı medeniyettir ve her hale rağmen hâlâ lisan-ı muâmelât olarak kalmaktadır. Elhasıl siyaset-i dâhiliyemizin, şarkda Katolik himayesinden bize izâa ettirmediği kâffe-i salahiyât, muhafazası elzem bir miras-ı kıymetdardır. Bütün Balkan milel-i sagiresi için pek şedid muhabbetlerimiz vardır. Fakat -onu da söylemeliyiz- bu milletlerden biri veya diğeri Türklerin makamına İstanbul'da yerleşecek olursa menâfi'miz pek ziyade haleldâr olur. Çünkü bu devletler kendi işlerini kendileri görmek isteyeceklerdir. Hâlbuki Türkler, o işlerin başkaları tarafından görülmesine müsaadekârdırlar.

Binâen aleyh, biz Fransızlar, müessir, hakiki bir siyaset-i ıslahâta ve hatta Hıristiyan ahâlînin bir âzâdî-i te'mine muavenet edebiliriz, fakat esbâb-ı fevkalade mevcut olmadıkça Devlet-i Osmâniyye'nin inkısamını müntec olacak bir siyasete koyulamayız.

Muallim Alber Vandal'ın Hitabesi

Mösyö Rene Pinon'un bâlâya aynen nakledilen konferansının hitâmında yine aynı günde yani 3 Mayıs 1907 tarihinde – tarih-i siyasî ve mesâil-i şarkıyyede en sahib-i rey mütebahhîrîn-i ulemadan müteveffa Profesör Alber Vandal şu nutku îrâd eylemiştir:

Efendiler:

Müttefikân vaki' olan alkışlarınız, Mösyö Rene Pinon'a tebrikât-ı samimânemle birlikte büyük bir sitayiş ve şükran arz etmeliğime imkân bahş olmaktadır. Onun sayesinde biz, muzlim ve karışık ve muğlak bir mes'elenin, nevvâr ve berrâk bir selahiyetin ziyasıyla vücuh ve küşayış bulduğunu görmekle hissedilen hoşnudiyye mâlik olduk.

Bunun sebebi şudur ki mes'elenin anâsırı, müdhiş sûrette karışık onların millî şahsiyetleriyle ve kat'i sûrette muayyen evsâfiyla yaşadığını görmek hâiz-i ehemmiyyet bir keyfiyettir. Bulgar, kavi ve zinde olub istikbâle hâkim olmağa şiddetle azimdir. Yunan ise asabî ve meyyal ifrât bir hiss-i vatanperveriye mâlikdir. Bulgar, ser-â-pâ adalât; Yunanî, baştan başa a'sâb. Sırb, bir mazi-i kahramânânenin ve uzak bir emperyalizmin hatıratıyla meşbû'ül-fıkr; [s. 60] Arnavud, bir ırk-ı zî-şecaat ve şiddet. Ve Romanya'nın -bilmem niçin?- Makedonya'nın ortasına atılmış parçaları bu garîb Ulah zümresidir.

Bütün bu renklerin Hıristiyanların yanibaşında anâsır-ı İslamiye, Türkler... zira. İhtimal çok unutuluyor ki Türkiye'de Türkler de vardır (Hâkşinas Vandal'ın bu munsıfâne sözü, her zaman Avrupa siyâsiyyûnunun nazar-ı dikkatine arz olunmağa şayandır: On a peut-être trop oublié qu'il y a des Turcs en Turquie). Çarpışmak için bu cemaat-i muhtelif her şeyi silah edinirler. Cümlesinden evvel din, tarih, mazi, edebiyat, lisan, maarif, hâsılı her şey -onlar için- birbirini öldürmeğe vesiledir. İstatistiğe, esas itibariyle müsalemâtkârane zannolunan bu fenn-i ihsâiyyâte varıncaya kadar hiçbir şey yoktur ki orada bir silah-ı katl olmasın. Erkâm, taarruz, tesadüm ve birbiriyle mücadele ederler. Eğer size beyan edilenlere bir şahadet daha ilave etmeliğime müsaade olunursa derim ki: Benim bildiğim, malûmât ve (mevsûka موثوقه) ve kat'iyeye göre son dört sene zarfında Hıristiyanlar tarafından Hıristiyanlar üzerine ika' edilen kıtallerin miktarı 2500. reside olmuştur. İşte şarkî Avrupa'nın böğründe kanayan ceriha! O günden güne ilerleyip yayılabilir ve Balkan şibh-i cezâresinin bütün ihtirâsâtına bir hamle-i faaliyet verir. Her buhrân-ı şarkıyyenin, hâd bir halde nümâyân olduğu [s. 61] zaman ne sûretle Avrupa buhrânı haline taammüm tehlikesini arz ettiğini bilirsiniz.

Denilebilir ki şark mes'elesi, bilhassa bir garb mes'alesidir (La question d'Orient est surtout une question d'occident). Bu söz, garâbet-nümâ bir şekilde bir hakikat-i kat'iyye ifâde eder. Şöyle ki Avrupa düvel-i muazzamasının menafî, ictimâât ve münasebâtı, şarkın mukadderâtı ve bi'l-mukabele şarkın ahvâli de garbin münasebâtı üzerine mütemadiyen te'sir ve aks-i te'sir icrâ eder.

Bu menafîin vaziyeti bir az evvel size tamamiyle izah edildi. Mösyö Rene Pinon'dan sonra bu heyet-i mecmûadan Fransız menafîini istihrâca çalışırsak bu babda dinlemiş olduğumuz beyanât-ı hükümet-i gayâta tarafdâr olmakdan başka bir şey yapamayız.

Balkanlarda bizim menfaatimiz -her her ne kadar doğrudan doğruya olmasa dahi- yine aşikârdır. O da Balkanların ve şarkın büyük hırs-ı mukâsemelere âmâç-gâh olmasını ve bundan Avrupa devletlerinden bir veya bir kaç için teadü'l-kuvvâ ve muvazene-i mukteziyyeyi kesr edecek bir izdiyâd-ı kudret husûle gelmesini men' etmek. Bu menfaat, bizi biraz evvel cümlemize izah idilen ve iki gaye takib eden siyasete, o gayeleri takrîb ve te'lîfe çalışmak sûretiyle ittibâ'ya sevk eylemektedir. Bu taraftan Türkiye'yi mümkün olduğu kadar hudud ve şekl-i hâzırıyla muhafaza etmek, diğer taraftan [s. 62] bu daire dâhilinde milliyetlere, müsaade-i imkân raddesinde emniyet ve terakki-i muslihâne için te'minat-ı tehyie velhasıl istihâlât ve tanzimât-ı mukteziyyeyi icrâ eylemek.

Ah bilirim ki Türkiye'de ıslahât, siyasette terbiye-i daire (je sais bien que la réforme de la Turquie, e'est en politique la quadrature du cercle, malûmdur ki terbiye-i daire, bir dairenin mesaha-i sathiyyesine musavî bir (murabba' مربع) bulmak demektir. Bu ise bir emr-i mahaldir. Sebeb-i riyaziyyesi de malûmdur. Bu tabir mecazen problemé insoluble hal olunmaz bir mes'ele manasında kullanılır) demektir.

Birçok bütûna mensub ricâl-i siyaset, bu tanzimât ve ıslahât umûrunda bilmeyerek veya bile bile meclub-ı hayalet olup şiddetle musırr oldular ve kendilerini yordular. Mamafih bazı mahallerde ve bilhassa 1860 Fransa seferinden sonra Lübnan'da müstahsil netâyic göz önüne getirilirse tamamen kat'î ümid etmeğe mahal kalmaz. Bu misâl, me'did bir cihet irâdet ve azim sayesinde âtîde Makedonya'yı muhtariyet te'sisâtı, kefâlet-i düveliye tahtında bir idare-i sükûn ve emniyet te'sis eyleyen teşkilât ile techiz etmek imkânını irâe eder. Bu hususda Fransa, gazez ve avazdan salim ve fiilen bî-alaka olduğu için ânın muaveneti de o derece müessir olur. [s. 63] Diplomasimizin bu babda bir fikr-i metanet ve itidal, bir fikr-i i'tilâf ve istiklal ile hareket etmesi şâyân-ı temennidir (Muallim-i müşârun-ileyh nutkunun buradan aşağı kısmı, Fransız siyasetine ait birkaç satır mütâlaâtıdır ki gayemiz için adem-i lüzumuna mebnî bu noktada kestik.

KAYNAKÇA

- Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, çev. İ. Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- Ahmed Selahaddin, *Makedonya Mes'elesi ve Balkan Harb-i Ahîri*, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1331.
- Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesi'ne Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, c. IX, İstanbul 1989, s. 77-99.
- Glenny, Misha, *Balkanlar 1804-1999*, çev. M. Harmancı, İstanbul 2001.
- Meray, Seha L., *Lozan'ın Bir Öncüsü Prof. Ahmet Selâhaddin Bey (1878-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 1976.
- Petrševski Ilja, *Macedonia on Old Maps*, Skopje 1992.
- Tunç, Salih; "Mütareke Dönemi Aydınlarından Müderris Ahmet Selahattin Beyin İstiklâlcî Fikirleri", *Askerî Tarih Bülteni*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl 26, Şubat 2001, Sayı 50, s. 113-136.